

AHMED HADŽIROVIĆ

Štrajkovi radnika u Bosni i Hercegovini 1919 — 1920

Stvaranjem Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca počinje novi period istorije naših naroda. Jednu vremensku cjelinu, jednu etapu u razvoju te nove zajednice svakako predstavlja vrijeme od ujedinjenja, pa do kraja 1920. godine. U tom periodu su izgrađeni i stabilizovani novi organi vlasti, formirane jedinstvene političke i druge organizacije za čitavu zemlju, a revolucionisanje naprednih snaga je dostiglo vrhunac. U periodu o kojem govorimo formirana je jedinstvena politička organizacija radničke klase Jugoslavije Socijalistička radnička partija Jugoslavije (komunista), odnosno Komunistička partija Jugoslavije i jedinstveni sindikati. Vrijeme od njihovog formiranja aprila 1919. do 29. decembra 1920. godine, kada je donesena »Obznana«, predstavlja period u kome su ove organizacije legalno djelovale, pa se i zbog toga ovo doba uzima kao jedna cjelina u periodizaciji najnovije istorije Jugoslavije.

Većina jugoslovenskog proletarijata, oduševljenog ujedinjenjem zemlje i pod uticajem revolucionarnih pokreta u svijetu, već u prvim danima nakon formiranja jedinstvenih sindikata i političke partije radničke klase pristupa jednoj ili drugoj organizaciji tako da ove bilježe stalne uspjehe kako u pogledu narastanja svoga članstva, tako još više u ekonomskom pogledu zahvaljujući mnogobrojnim uspješno završenim štrajkovima i tarifnim akcijama.

Nastojanja radničke klase, izražena kroz vođenje tarifnih i štrajkačkih akcija, rezultirala su u vidnom porastu nadnica, u uvođenju osamsatnog radnog vremena u velikom broju preduzeća, dobivanju prava na biranje radničkih povjerenika i u mnogim drugim povlasticama usko vezanim za ekonomski položaj radnika (radnički konzumi, stanovi i dr.).

U ovom članku zadržaćemo se samo na pitanjima vezanim za borbu radnika za poboljšanje materijalnog položaja, za veće nadnice, za bolje radne uslove, za kraće radno vrijeme itd., jer mislimo da su u ovom periodu radnici na tom planu postigli najviše. Donošenje nekoliko zakonskih propisa, izmijenjena ekonomska i spoljnopolitička situacija i drugačiji odnos vlasti i poslodavaca onemogućili su u periodu poslije 1920. godine ovakvu aktivnost radničke klase, pa je i to, pored ostalog, uticalo na nas da se odlučimo za praćenje štrajkova i tarifnih pokreta samo u vremenu od ujedinjenja zemlje do kraja 1920. godine.

Uz iznošenje podataka o radničkim akcijama normalno je očekivati i iznošenje podataka koji govore o privrednim prilikama u Bosni i Hercegovini, strukturi radničke klase, cijenama na tržištu itd. U ovom članku je, na žalost, takvih podataka malo iz više razloga. Željeli smo, prije svega, da što potpunije prikažemo samu borbu radničke klase za poboljšanje svog položaja u jednom periodu karakterističnom, između ostalog, i po tome što je u njemu vođeno veoma mnogo tih akcija. Govoriti o privrednim prilikama, strukturi radničke klase, cijenama i drugim važnim momentima, potrebnim za cjelovitije sagledavanje kompleksnog pitanja, ovom prilikom nismo mogli, jer bi to zahtijevalo i daleko više prostora i vremena, a i prvo i drugo nam je bilo prilično ograničeno.

Nadamo se da će čitaoci, ipak, i bez ovih elemenata, moći steći određen dojam o borbi radništva Bosne i Hercegovine za poboljšanje svog položaja i ocijeniti kako je njihova borba bila teška, iako je riječ o borbi za, sa današnjeg aspekta gledano, ono što bi svaki zaposleni radnik normalno trebalo da ima.

Osnovni zahtjevi radništva Bosne i Hercegovine, kao i cijelog radništva Jugoslavije, u prvim danima i mjesecima zajedničkog života u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca mogli bi se svesti na dva tri dominirajuća: osamsatno radno vrijeme, priznavanje organizacija, povećanje plata, sloboda štampe, zbora i dogovora, kao i politička prava. Svi pokreti vođeni u tim prvim mjesecima nose u sebi i bar jednu od ovih karakteristika. Opšta situacija i revolucionarno raspoloženje u svijetu i Evropi samo je pogodovala ovim pokretima i mnogi od njih su možda i zbog toga završavali potpunim ili djelomičnim uspjesima radnika.

Među prve značajnije pokrete bosanskohercegovačkog radništva, vođene u zajedničkoj državi, svakako spada tarifni pokret radnika zaposlenih u Željezari Zenica. Oni su tokom decembra 1918. godine istakli zahtjeve za potpisivanje novog kolektivnog ugovora. Nakon pregovora oko uslova ugovora, 13. januara 1919. godine kolektivni ugovor je bio potpisan¹⁾. Međutim, iako je uprava preduzeća potpisala kolektivni ugovor, nije bila spremna da ga i primjenjuje u potpunosti. Prije svega, ona nije željela da prizna radničku sindikalnu i političku organizaciju, a pogotovo nije htjela da se obaveže na to da prilikom zapošljavanja novih radnika prednost daje organizovanim.²⁾ Zatim je uprava oklijevala da ispuni uslove u pogledu ugo-

¹⁾ Arhiv Bosne i Hercegovine (u daljem tekstu ABiH) Zemaljska vlada (u daljem tekstu ZV), Prezidijal (u daljem tekstu Prez.), br. 2109/1919, Kotarski ured u Zenici — Zemaljskoj vladi u Sarajevu.

²⁾ Isto — Kotarski ured u Zenici — Predsjedništvu narodne vlade u Sarajevu.

rom određenih nadnica u pojedinim pogonima Željezare, a nije ispunjavala ni druge odredbe ugovora, kao što su otpis starih dugova, ispunjenje zahtjeva činovništva koje se priključilo organizaciji itd. Zbog toga su radnici bili nezadovoljni, spremni i na odlučniju akciju u cilju obezbjeđivanja poštivanja sklopljenog ugovora. Direkciji Željezare uputili su rezoluciju sa svog zbora u kojoj je upozoravaju da, ako se ne ispune uslovi kolektivnog ugovora, može u preduzeću doći do nereda i neželjenih posljedica. Na moguće posljedice nesporazuma oko kolektivnog ugovora upravitelja Željezare je upozorio i kotarski predsjednik u Zenici koji je dobro poznao prilike u preduzeću i uticao da se nesporazumi izgode. Što pod pritiskom radnika, što zahvaljujući drugim okolnostima, uprava preduzeća je prihvatila i ispunila sve radničke zahtjeve osim onog o priznavanju organizacije i njenog uticaja na politiku zapošljavanja novih radnika. Tako je privremeno bio završen ovaj pokret radnika Željezare Zenica. Kažemo privremeno zato što se radnici nisu mirili sa ovakvim rješenjem i ubrzo su ponovo pokrenuli pitanje priznavanja organizacije, kao što su, uostalom, to činili i radnici u drugim mjestima.

Jedna akcija bosanskohercegovačkog proletarijata, izvedena 21. februara 1919. godine, razlikuje se i po svojim dimenzijama i motivima koji su do nje doveli od svih kasnije vođenih pokreta u ovim pokrajinama. U mnogome ona nas podsjeća na majske štrajkove 1906. godine. Riječ je o petsatnom protestnom generalnom štrajku radnika Sarajeva, Mostara, Tuzle, Banja Luke, Travnika, Zenice i Bosanskog Broda. Toga dana se na ulicama ovih gradova na poziv Socijaldemokratske partije Bosne i Hercegovine i u organizaciji sindikalnih saveza našlo preko 30.000 radnika.

Osnovni motiv koji su imala rukovodstva radničkih organizacija BiH za pokretanje i izvođenje ovakve akcije je političke prirode, a onda uzanaj istaknuti su i neki drugi zahtjevi radničke klase, kao što su osamsatni radni dan, pravo štampe, sloboda zbora i dogovora itd. No, prije nego što donesemo neki zaključak o ovoj veoma krupnoj akciji bosanskohercegovačkog radništva, da u kratkim potezima iznesemo njen tok.

Počinjući svoj izvještaj o ovom štrajku u Sarajevu *Glas slobode* piše: »Svi radnici i radnice u Sarajevu obustavili su rad, uzeli učešća na skupštinama i svi do jednog učestvovali u demonstrativnom ophodu po gradu³⁾. Pri tome se ističe da su na poslu ostali samo oni radnici koji po prirodi posla ne mogu napustiti radno mjesto, kao što su dežurni kod parnih kotlova, telegrafa i telefona, u vodovodu i električnoj centrali, te vozači ambulantskih kola. Ostali su svi, kako je to ranije bilo dogovoreno, obustavili posao u 9 sati ujutro i vratili se na posao u 2 sata poslije podne. Inače, u štrajku su učestvovali svi željezničari, poštansko osoblje, radništvo Fabrike duhana, fabrike Rachera i Babića, Butaconog, radnici vojnih preduzeća, osoblje tramvaja, vozači automobila, kočijaši, opštinski radnici, zatim svi tipografski i štamparski radnici, knjigovesci, drvodjeljci, građevinari, krojači, kožari, kovinari, moleri, odžačari, nekvalifikovani radnici, pekari i radnici ostalih struka. U gradu su za vrijeme štrajka bile zatvorene sve kafane i trgo-

³⁾ *Glas Slobode*, Sarajevo, br. 43/1919. O pokretanju ove akcije govori i dokument ABiH, ZV, Prez. br. 1218/1919. koji Zemaljska vlada šalje komandantu bosanske divizijske oblasti.

vine, a mnogi kelneri i trgovački pomoćnici su također uzeli aktivnog učešća u akciji. Veliki broj žena radnica je također učestvovao u štrajku, kao i svi šegrtri i mladi radnici. Među omladinom je, čak, bio i jedan broj učenika sarajevskih srednjih škola. Ukupno se pred Društvenim domom i u njemu (Društveni dom se nalazio kod Glavne pošte na Obali — A. H.) sakupilo oko 12.000 radnika i radnica, koji su na zbornu mjesto dolazili ili u povorkama ili u većim grupama sa zastavama. Organizatori ove akcije su, zapravo, željeli u više mjesta u BiH održati protestne skupštine sa ovim dnevnim redom: Obespravljanje i provociranje radničke klase. Odziv radnika je, međutim, bio takav da se čitava akcija pretvorila u svim pomenutim mjestima u petočasovni generalni štrajk, a namjeravane skupštine su se pretvorile u jednočasovni izliv nezadovoljstva radništva sa politikom koja se u zemlji vodi, naročito u odnosu prema radnicima i njihovim organizacijama. Kako u Društveni dom u Sarajevu nije mogla da stane ni petina prisutnih radnika, odlučeno je da se održe tri skupštine: jedna u Društvenom domu, druga pred Domom i treća pred Glavnom poštom.

Sve tri sarajevske skupštine su bile identične. Razni govornici iz rukovodstva Socijaldemokratske partije Bosne i Hercegovine u suštini su govorili o istom, a na svima je usvojena i ista rezolucija. Smisao svih istupa na skupštinama može se sagledati iz ovih nekoliko rečenica izrečenih na prvoj skupštini u Društvenom domu: »... Mi smo, drugarice i drugovi, stupili u ovaj protestni generalni štrajk da njime protestujemo protiv politike buržoazije, koja hoće da svoju vlast što više ojača... Mi nikad nismo živili u iluzijama da ćemo u jugoslovenskoj buržoazskoj državi imati socijalnu pravednost i ekonomsku jednakost, kako je obećavalo buržoasko Narodno Vijeće, niti smo se uzdali blagostanju u novoj državi. Ali očekivali smo da ćemo imati političke slobode: slobodu štampe, sastajanja i udruživanja. I zbilja, prvih dana iza prevrata imali smo političke slobode. Ali sada se te političke slobode sve više skućavaju... Glavni odbori našega pokreta pokušali su da interвениšu i da uplivišu na vladu da prestane sa ovakvim režimom prema radnicima... Na posljetku smo mislili da u Državnom Vijeću uložimo protest protiv svih progona i obespravljanja. Ali u pitanju slanja delegata u Državno Vijeće buržoazija je postavila krunu dosadašnjem provociranju radničke klase. Oni nedaju jedinoj radničkoj stranci odgovarajući broj zastupnika, a uz to još radnicima na silu nameću zastupnika, koji nije u njihovoj sredini, koji nikoga ne predstavlja time idu i za cijepanjem našega pokreta.«⁴⁾

Na svim skupštinama je usvojena ista Rezolucija u kojoj se prije svega izražava »najveće nezadovoljstvo« sa politikom bosanske Zemaljske vlade i Jugoslovenske vlade prema radnicima. Zatim se »naročito« protestuje što Socijaldemokratskoj stranci Bosne i Hercegovine nije omogućeno da u ime radnika pošalje odgovarajući broj svojih zastupnika u Privremeno Narodno Predstavništvo, odnosno što je Narodno Vijeće odlučilo da Socijaldemokratskoj stranci Bosne i Hercegovine ponudi dva mandata, a jedan takozvanim »nacionalnim socijalistima« za koje se kaže da ih uopšte i nema na ovom području. U Rezoluciji se ističe da će, u slučaju da ostane na snazi ovaj zaključak Narodnog Vijeća i ako u Državno Vijeće ode zastupnik »na-

⁴⁾ *Glas Slobode*, Sarajevo, br. 43/1919 — iz govora S. Jakšića.

cionalnih socijalista«, »radni narod Bosne i Hercegovine« bojkotovati Državno Vijeće i uopšte neće unj slati svoje predstavnike. Na kraju u Rezoluciji se »energično« traži da se bez odlaganja ukine cenzura štampe i pisama i sva druga ograničenja političkih sloboda, a »radni narod širom Bosne i Hercegovine« poziva da se što čvršće organizuje u svoje klasne političke i sindikalne organizacije.⁵⁾

Ova akcija je zaključena u Radničkom domu na taj način što je istaknuto da je ovo bila veoma uspješna »probna mobilizacija socijalističke vojske« koja je pokazala pravu snagu radničke klase. Radništvo je pozvano da pristupa Socijaldemokratskoj partiji i sindikalnim organizacijama, jer samo organizovano može predstavljati snagu koja će od svakog biti respektovana. U dva sata poslije podne svi radnici su se vratili na svoja radna mjesta i otpočeli sa radom.

Protestna skupština u Mostaru bila je zakazana u prostorijama »Central«-kina, ali kako se tu sakupilo preko 4.000 lica, »čitav radni i siromašni narod«, skupština se morala održati na otvorenom prostoru. Na skupštini je usvojena ista Rezolucija kao i u Sarajevu, a nakon skupštine i ovdje su radnici u povorci pošli ulicama grada. Nakon toga, radnici su se vratili na svoj posao.⁶⁾

U zakazano vrijeme u čitavom Travniku je bio obustavljen posao. Sve radnje su bile zatvorene, a radnici Tvornice duhana i Fabrike šibica su korporativno došli na skupštinu. Pošto svi prisutni nisu mogli stati u salu Radničkog doma, skupština je održana na otvorenom prostoru pred Domom. Prisustvovalo je preko 1.000 radnika, a skupština je usvojila istu Rezoluciju kao i u Sarajevu.⁷⁾

U Banjoj Luci je skupština prvobitno bila zabranjena, a onda su vlasti, ipak, odobrile njeno održavanje, ali samo tri sata prije predviđenog vremena za njen početak. Tako je organizatorima ostalo veoma malo vremena za pripreme i agitaciju. Ipak, odziv radnika je bio odličan. U gradu je bio obustavljen sav posao, radnje zatvorene, a na zbornom mjestu se našlo preko 2.000 radnika. Skupština je održana na otvorenom prostoru i kao i sve skupštine u unutrašnjosti Bosne i Hercegovine, usvojila istu Rezoluciju kao što je usvojena u Sarajevu. Radnici i radnice su nakon skupštine prošli u povorci ulicama grada. Obustava rada ovdje je trajala do podne kada su se radnici u čitavom gradu vratili na posao.⁸⁾

Radnici Zenice su kao i radnici ostalih mjesta tačno u 9 sati i 30 minuta obustavili posao i stupili u generalni štrajk. Radnici Željezare i Rudnika su se postrojili i noseći pred sobom veliki natpis »Dolje cenzura«, krenuli na zbornu mjesto. Tamo su se već nalazili željezničari i radnici ostalih preduzeća. Skupštini je prisustvovalo preko 2.500 radnika. Nakon što je usvojena Rezolucija radnici su se razišli.⁹⁾

⁵⁾ Isto, iz Rezolucije.

⁶⁾ ABiH ZV, Prez. br. 1309/1919, *Glas Slobode*, Sarajevo, br. 43/1919.

⁷⁾ *Glas Slobode*, Sarajevo, br. 43/1919.

⁸⁾ Isto, br. 44/1919.

⁹⁾ Isto.

Po masovnosti poslije sarajevske, najbrojnija skupština održana je u Tužli. Tu se pred Radničkim domom okupilo preko 5.000 radnika. Na skupštinu su u povorkama stizali radnici iz rudnika, solana, iz Fabrike špirita, ciglarski i ostali pošto je prethodno u svim preduzećima bio obustavljen posao. Skupština je počela pred Radničkim domom, a završena je u 12 sati i 30 minuta pred Okružnom oblasti. Nakon što se izmijenilo više govornika, usvojena je pomenuta rezolucija i predata vlastima.¹⁰⁾

Podatke za štrajk u Bosanskom Brodu nismo našli, ali se može pretpostaviti da je i tamo odziv radnika bio dobar i da su i na toj skupštini istaknuti isti zahtjevi, kao i na svim ostalim, i usvojena ista Rezolucija.

Generalni štrajk i protestne skupštine su održani u onim mjestima iz kojih su predstavnici radničkih organizacija prisustvovali sjednici Glavnog odbora Socijaldemokratske stranke na kojoj je donesena odluka o ovoj akciji. Zato su obustave rada izvedene u svim mjestima istovremeno, skupštine su raspravljale o istim problemima i na kraju sve usvojile istu Rezoluciju.

I ovako akcija je bila impresionirajuća, a da je priprema za njeno izvođenje, naročito u unutrašnjosti Bosne i Hercegovine bila bolja, taj bi efekat bio neuporedivo veći, pogotovo da su joj se pridružili radnici iz Vareša, Kaknja, Breze, Ilijaša, Podlugova, Višegrada, Sjetline, Teslića, Lukavca, Brčkog, Bijeljine, Drvara, Prijedora, Bihaća, Jajca, Dobrljina, Maslovara, Pala i Konjica, odakle su na adresu organizatora stigli brojni prigovori zato što i radničke organizacije ovih mjesta nisu pozvane da učestvuju u ovoj akciji¹¹⁾). Da se to postiglo, onda bi umjesto 30.000 učesnika u ovom generalnom štrajku taj broj iznosio bar 50.000, a to bi nesumnjivo imalo i te kakvog efekta.

Motivi kojima su se rukovodili organizatori ove akcije, kada su je pokretali i vodili, su, prije svega, političke prirode. Vođstvo bosanskohercegovačke Socijaldemokratske stranke je, prema programskim načelima, kojih se ova partija i tada i kasnije striktno držala, željelo da pomoću snage radničke mase utiče na vlast da i njega uključi u sistem vlasti imenujući predstavnike Partije koju ono zastupa u najviša državna predstavnička tijela. Tako bi se, bar donekle, ostvarila programska orijentacija ove Partije za osvajanje vlasti parlamentarnim putem. Prema tome, generalni štrajk koji ona pokreće sa ovakvim ciljevima nije revolucionarna akcija nego, ovog puta, metod pritiska jedne političke partije na politički sistem u zemlji u cilju postizanja određenog političkog cilja. S druge strane, masovnost akcije i oduševljenje s kojim radništvo u nju stupa pokazuje raspoloženje masa i spremnost na borbu, što je, donekle, odraz i opšteg revolucionarnog raspoloženja proletarijata u svijetu koje je tada zahvatilo većinu evropskih, pa i neke vanevropske zemlje. Učešće takvih radničkih tribuna, kakvi su bili Đuro Đaković, Gojko Vuković i drugi, u organizovanju i izvođenju ove akcije ukazuje na to da se diferenciranje na revolucionare i one koji to nisu još nije izvršilo u radničkom pokretu. U dobroj mjeri tome treba i zahvaliti što je akciju prihvatilo onoliko radništva, kao i što su se na skupštinama, pored

¹⁰⁾ ABiH, ZV. Prez. br. 1316/1919; *Glas Slobode*, Sarajevo, br. 46/1919.

¹¹⁾ Isto.

čisto političkog zahtjeva Socijaldemokratske stranke Bosne i Hercegovine da u Državnom Vijeću jedino ona bude zastupnik interesa radničke klase ove zemlje, mogli čuti i drugi zahtjevi u pogledu radnog vremena, slobode organizovanja, slobode štampe, cenzure itd.

Zanimljivo je da sa datumom izvođenja ove akcije bosanskohercegovačkog radništva koincidira datum jedne, za radnički pokret, značajne naredbe. Vrhovna komanda sa O br. 36083 od 21. II 1919. naredila je: »Da bi se sprečili eventualni štrajkovi željezničkog osoblja, kao i njihova nepokornost svojim starešinama, naređujem: Da komandanti mesta na pismenu predstavku šefova željezničkih stanica interвениšu sa svojim trupama u cilju obezbeđenja reda i pravilnog saobraćaja¹²⁾. U toku izvođenja ovog štrajka vojska, dođuše, nije intervenisala, ali ova naredba ukazuje na to da će novi režim uskoro početi da pokazuje zube svakom ko nije spreman i voljan da mu se bez pogovora pokorava. Trebalo je da prođe samo jedan kraći period dok se nova vlast u novoj državi snađe, učvrsti svoje pozicije, pa onda da pokaže svoje pravo lice.

U prvim mjesecima 1919. godine mnoge tarifne i štrajkačke akcije završile su se potpisivanjem kolektivnih ugovora između radnika i poslodavaca. Ti ugovori su redovno bili vrlo povoljni za radnike i regulisali su i ona pitanja koja ranije obično nisu rješavana. Navešćemo kao primjer jedan takav ugovor. Savez građevinskih radnika u Sarajevu sklopio je 19. marta 1919. godine sa poslodavačkim udruženjima radni ugovor za 1919. godinu. Ugovor se primjenjuje od 24. marta iste godine. Njim se u osnovi rješavaju dva krupna pitanja: radno vrijeme i nadnice. Što se tiče radnog vremena, zaključeno je da ono traje osam sati dnevno, da počinje u 7 ujutru i traje do 12 u podne i od 14 do 17 sati. U pogledu nadnica ugovor predviđa tri kategorije radnika: početnici, mlađi radnici imaju 3 krune na sat, srednji radnici će primati 3,60 kruna na sat, a najbolji radnici će imati 4 krune satnicu. Isplata zarada po osnovu ugovora obavlja se svake subote. Osim ovih osnovnih, u ugovoru su sadržane i odredbe o otpuštanju radnika, radničkim povjerenicima, prekovremenom radu koji se za prva dva sata plaća sa 50% više, a nedjeljom i više od dva sata sa 100% više. Za rješavanje sporova koje povjerenici ni ugovorne strane ne bi mogle riješiti predviđeno je mirovno povjereništvo od 7 članova. Ugovorom se također regulišu pitanja baraka za radnike na gradilištima, zapošljavanju radnika, zaštiti na radu i još neka manje važna.¹³⁾

O mjerama režima protiv radničkog pokreta govori se na posebnom mjestu. Ovdje neke od njih pominjemo zato što su za njih vezane radničke akcije o kojima se govori u ovom poglavlju. Tako, na primjer, uz zabranu proslave Prvog maja 1919. godine povzdana je protestna akcija bosanskohercegovačkog radništva, što kasnije dovodi do velikog hapšenja, štrajkova, privremene zabrane rada sindikata i dugotrajne pasivne rezistencije radnika u nekim krupnim preduzećima rudarske industrije.

Ministarski savjet je na svojoj sjednici 26. aprila 1919. godine odlučio da se na cijeloj »vojišnoj zoni«, u koju spadaju i gradovi Zagreb, Ljub-

¹²⁾ ABiH, ZV. Prez. br. 1343/1919 — Komanda II armijske oblasti — Narodnoj vladi za Bosnu i Hercegovinu, potpis Stepa Stepanović.

¹³⁾ *Glas Slobode*, Sarajevo, br. 74/1919.

ljana, Split, Sarajevo i dr. zabrani Prvog maja svako manifestovanje u bilo kom vidu. Obrazlažući ovu zabranu, Vlada ističe da se ona donosi: »...radi toga što se na vojišnoj zoni ne mogu dozvoljavati takve manifestacije. Pozovite sve da bude mira jer se svaki nemir i svaka akcija iskorišćuje protiv nas i ugrožava položaj na konferenciji mira. Čim se svrši pitanje naših granica, onda će prestati i sve ove preventivne mere, koje diktiraju ratne prilike i sadanji položaj i vlada tada neće činiti smetnje slobodnom manifestovanju uverenja.«¹⁴⁾

Objašnjenje da se zbog položaja naše delegacije na Versajskoj konferenciji zabranjuje proslava prvog maja je prilično prozirno, jer ipak se zna šta znači Prvi maj za radničku klasu, pa ga zbog toga ni radništvo širom naše zemlje nije htjelo da prihvati. Već 29. aprila 1919. godine rudari državnih rudnika u Zenici i Kreki počeli su s pasivnim otporom, protestujući na taj način protiv odluke o zabrani proslave Prvog maja.¹⁵⁾ Sarajevski radnici zaposljeni na tramvajima, u željezničkoj radionici, u vodovodu i u električnoj centrali 30. aprila 1919. stupili su zajednički u štrajk i na taj način izrazili svoje neslaganje sa odlukom vlasti o zabrani proslave Prvog maja.¹⁶⁾ Istupom ovih radnika koji su svoju akciju nazvali generalnim štrajkom, postignuto je to da su jedno vrijeme i svi dućani u sarajevskoj čaršiji bili pozatvarani, a sa akcijom radnika solidarni su bili i mnogi građani Sarajeva, koji se nisu ustručavali i da to javno kažu. O tome u izvještaju Zemaljske vlade navodi se: »...Kada je uz to još stigla vest, da se usprkos zabrane kupe radničke mase na željezničkoj stanici i u Radeničkom domu, potražena je vojna pomoć da se ove protuzakonito skupljene rulje rasteraju, te je tom prigodom pozatvarano oko 500 radnika. Osim toga je proglašen prijeki sud za sva nasilna dela protiv javnog mira i poretka, te je proglašena i naredba Vrhovne Komande, kojom su stavljena građanska lica za takve zločine pod vojišnu jurisdikciju«. Završavajući svoj izvještaj, Vlada naglašava: »... Pošto se je tekom preduzetih premetačina pokazalo, da su radničke organizacije prekorajući svoje statute razvijale živahnu političku delatnost, raspustila je Zemaljska vlada prema zakonu o društvima sve radničke organizacije.«¹⁷⁾

Odgovor organa vlasti na akcije radnika, koje nisu bile ni tako izazovne ni toliko opasne, bio je vrlo drastičan. U svim mjestima izvršena su hapšenja radničkih sindikalnih funkcionera, deložiranja iz državnih stanova, protjerivanja u zavičajna mjesta mnogih učesnika u akcijama i njihovih porodica itd. No, da vidimo kako su tekle te akcije radnika. Radništvo državnih ugljenokopa u Zenici i Kreki i radnici solane u Kreki počeli su sa pasivnim otporom, kako smo već pomenuli, 29. aprila 1919. godine. Oni su naime nastavili dolaziti na posao, ali bi onda tu stajali, ležali, pričali itd. osam sati i onda odlazili kući. Tako je proizvodnja u ovim krupnim industrijskim preduzećima gotovo potpuno stala. Kako su se jedno vrijeme i rudari iz Kaknja i Breze priključili ovoj akciji, stupivši u štrajk, situacija je bila vrlo ozbiljna,

¹⁴⁾ ABiH, ZV. Prez. br. 3371/1919 — Ministarstvo unutrašnjih dela — Zemaljskoj vladi Sarajevo.

¹⁵⁾ Isto, brojevi 3531/1918 — Direktor rudarske uprave u Zenici — Zemaljskoj vladi u Sarajevu i 6642/1919 — Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu — Ministarstvu šumarstva i rudarstva Beograd.

¹⁶⁾ Isto, br. 3548/1919 — Zemaljska vlada u Sarajevu — Komandi II armijske oblasti u Sarajevu.

¹⁷⁾ Isto, br. 4467/1919: Zemaljska vlada — Ministarstvu unutrašnjih dela (18. V 1919, Sarajevo) povodom interpelacije poslanika Koraća o zabrani proslave 1. maja — dostavlja podatke za odgovor na interpelaciju.

a nestašica uglja i soli vrlo velika. Pokušaćemo tabelom ilustrovati šta je značila ova akcija, naročito sa stanovišta interesa države, odnosno zastoja produkcije.

Evo te tabele:

Dnevna produkcija u tonama:				
Dana i mjesec	Ugljenokop Kreka	Ugljenokop Zenica	Ugljenokop Kakanj	Ugljenokop Breza
28. april	656 normalna	509 normalno	439 normalno	379 normalno
29. „	132 pasivni	170 pasivni	424 „	333 „
30. „	123 „	177 „	444 „	306 „
1. maj	Proslava Prvog maja od Zemaljske vlade bila dozvoljena!			
2. „	549 normalno	štrajk	373 normalno	štrajk
3. „	701 „	„	štrajk	155
4. „	Nedelja i nije se radilo			
5. „	538 normalno	106 radnici	129 radnici	štrajk
6. „	105 pasivni	70 se po	106 se po	štrajk
7. „	116	101 malo	127 malo	štrajk
8. „	81 otpor	256 vraćaju	209 vraćaju	147
9. „	67	362	318	87
10. „	154	326	379	25 radnici
11. „	Nedelja i nije se radilo			
12. „	62	454	453	174 malo
13. „	35 pasivni	420 skoro	482	121
14. „	32 otpor	420	478 normalno	174 vraćaju
15. „	38	520 normalno	646	203
16. „	22	425	555	219
17. „	štrajk	490	531	212
18. „	40 pasiv. Nedelja i nije se radilo sem u Kreki			
19. „	31	455	483	227
20. „	66 otpor	510	550	322 ¹⁸⁾

Pasivni otpor u rudnicima i štrajk u Sarajevu započeo je 29. aprila 1919. u znak protesta protiv zabrane proslave Prvog maja. Prvog maja se u državnim rudnicima, ipak, nije radilo jer je to tarifnim ugovorom potpisanim još 18. januara 1919. godine bilo dogovoreno sa Vladom. Obavještenja o zabrani proslave prvog maja u Kaknju, Brezi i Ljubiji su kasno stigla i tamo su rudari bez smetnji od lokalnih vlasti proslavili svoj praznik.¹⁹⁾ Međutim, kako su u Sarajevu i Zenici 30. aprila i 1. maja 1919. godine izvršena brojna hapšenja radničkih funkcionera, cijela akcija, započeta zbog zabrane proslave radničkog praznika, poprimila je drugačiji oblik. Prije svega, u znak solidarnosti sa radnicima Sarajeva, i još više protestujući protiv hapšenja svojih drugova u Sarajevu i Zenici rudari Zenice, Kaknja i Breze stupili su u štrajk. U Zenici su svi radnici rudnika štrajkovali dva dana (2. i 3. maja), a onda su postepeno počeli dolaziti na posao tako da su u toku idućih šest dana gotovo svi bili na poslu. Stupajući u štrajk, radnici su za-

¹⁸⁾ Tabela uzeta iz izvještaja koji Zemaljska vlada u Sarajevu šalje Ministarstvu šumarstva i rudarstva u Beograd, ABIH, ZV. Prez. br. 6642/1919.

¹⁹⁾ Isto.

htijevali puštanje na slobodu uhapšenih drugova. Mnogo je zanimljivije od svih radničkih zahtjeva, pa i od konačnog rezultata same akcije kakvo držanje je zauzela vlast, odnosno njeni organi u ovoj akciji. Da bi što brže i efikasnije ugušila ovu akciju, Zemaljska vlada u Sarajevu je imenovala dr Wilima Kellera, policijskog tajnika, za vanrednog vladinog komesara za grad i okolicu Zenice sa izričitim nalogom da pod svaku cijenu ima odmah (do 5. maja) uspostaviti rad u rudniku Zenica.²⁰⁾ U pismenom nalogu, koji je dobio Keller, kaže se: »Ako radnici u ugljeniku ne budu iz vlastite pobude nastavili svoj posao, onda imate dužnost da ih na to silom naćerate. Upotrebite u tu svrhu u prvom redu tamošnju žandarmeriju. Ako ova ne bude dostatna, obratite se na tamošnjeg komandanta mesta i zatražite vojnu pomoć. Imajte stalno pred očima prvi i glavni vaš zadatak, a to je da se sutra u ugljeniku u Zenici mora rad otpočeti i da se onoliki broj radnika upravi ugljenika na raspoloženje stavi, koliko je neophodno potreban... Vaša je dužnost istovremeno da ustanovite sve kolovođe, koji su štrajk inscenirali i sve one osobe koje direktno ili indirektno utiču na radnike da štrajk produže pod odgovornost stavite, a u prvom redu da ih date zatvoriti«²¹⁾. U naređenju se zatim nastavlja: »Naredite najstrožije, da ni jedan štrajkajući radnik ne smije dobivati nikakvih životnih sredstava i ostalih potreba niti od vlasti i zavoda, niti od privatnih lica. Proglasite telalom da će svaki onaj koji to naređenje prekrši, biti kažnjen sa globom do 10.000 K. odnosno zatvorom do 6 mjeseci. Radnike koji stanuju u radničkim kolonijama deložirajte odmah an mas i bez ikakva obzira« ... Kotarski ured kao i svi sreskom načelniku podvrženi činovnici dužni su, da Vaše naređenje bezuvjetno slušaju, isto tako tamošnja žandarmerija i policija. U slučaju i najmanjeg otpora postupajte sa suspenzijom odnosno imate pravo, da ako je potreba, dotične osobe, koji neće da se pokore u zatvor stavite«.)

Ovim naređenjem, koje je dr Keller bezobzirno provodio, štrajk rudara u Zenici je slomljen. Da bi to postigao, ovaj izaslanik vlasti je prvo morao otpustiti sa posla 11 rudara, a 5 radnika sa familijama deložirati iz erarnih stanova i protjerati ih iz Zenice u zavičajne opštine u Jugoslaviji ili izvan granica naše države.²²⁾ Osim ovoga, u Zenici je što uoči Prvog maja, što nakon izbivanja ovog štrajka pohapšeno 50 radnika. Na molbu Kotarskog ureda i Komande mjesta ovi radnici su stavljeni u zeničku kaznionicu, i to u zgradu zvanu »samica«. Čuvanje zatvorenih radnika, kako u dokumentu stoji »... vrši srpska vojska. Hranu određuje kotarski ured i na račun njegov i po njegovom naređenju izdaje kaznionica po internircu 1 hljeb (650 gr.) na dan«.²³⁾ Tek nakon ovih mjera rad u rudniku je započeo 5. maja 1919. sa 106 radnika, 6. maja je radilo 70 rudara, 7-og maja 101, 8-og 256 da bi idućih dana na posao redovno počela dolaziti veća polovina ukupnog broja zaposlenih radnika.

Vrlo sličnu, gotovo identičnu sudbinu imao je i štrajk radnika rudnika kamenog uglja u Kaknju. Njih 850 (vjerovatno obadvije smjene) su 3.

20) Isto, br. 3768/1919 — Zemaljska vlada u Sarajevu — Gospodinu Dr Wilimu Kelleru policijskom tajniku.

21) Isto.

22) Isto, br. 6642/1919.

23) Isto, br. 3843/1919: Direkcija centralne kaznionice za Bosnu i Hercegovinu Zenica — Zemaljskoj vladi Sarajevo.

marta 1919. godine, nakon što su čuli da su im drugovi i radnički funkcioneri u Sarajevu i Zenici pohapšeni, proglasili štrajk sa jednim zahtjevom: da se svi uhapšeni radnici odmah puste na slobodu. Organi vlasti u Kaknju i izaslanici Zemaljske vlade iz Sarajeva (dr Molnar i nadpovjerenik Bjelančić) 4. maja su organizovali skupštinu sa rudarskim radnicima na kojoj su »pokušali rastumačiti« radnicima situaciju u zemlji i »privoliti« ih da nastave posao. Radnici su na toj skupštini jednoglasno odlučili da nastave štrajk sve dok se uhapšeni radnici ne puste na slobodu. Na ovakav odgovor radnika Vladin izaslanik u Kaknju dr Molnar je naredio da se uhapse sljedeći radnici i radnički funkcioneri: Hucesider, Tvrdković, Volena, Sozan, Hajer, Ključ, Vukojević, Cuder, Kadić, Jakšić Pero, Milovanović, Babić, Nedić, Dolanc, Matanović i Kubijer i da se otpreme u Kotarski zatvor u Visokom. Istovremeno je radnicima zapriječeno da će, ukoliko se 5. maja 1919. ne nastavi posao u rudniku, biti deložirani svi oni radnici koji stanuju u erarnim stanovima. Ova prijetnja je provedena u djelo i 3 radničke porodice su izbačene iz državnih stanova. Na posao se 5. maja ipak javilo samo 129 radnika, 6-og ih je došlo 106, 7-og 127, 8-og 209 da bi tek narednih dana veći dio radnika bio prisiljen da nastavi sa radom. Od uhapšenih radnika, nakon nekoliko dana, jedan dio se vratio u Kakanj, dok su devetorica njih predani Vojnom sudu u Sarajevu²⁴). U toku 5. maja, kada je dio radnika počeo dolaziti na posao, izaslanik Zemaljske vlade u Kaknju dao je nalog za hapšenje još 30 radnika i za deložiranje 12 radničkih porodica iz državnih stanova kako bi izvršio još veći pritisak na radništvo, a dva svoja čovjeka je poslao u okolna sela da mu sakupljaju nove radnike.²⁵)

Čim je u Brezu stigla vijest da su radnici u Kaknju stupili u štrajk, odmah su to učinili i radnici ugljenokopa Breza, ističući isti zahtjev koji su postavili i radnici drugih mjesta Bosne i Hercegovine koji su tih dana vodili odbrambene akcije. Potpuni štrajk u Brezi je trajao tri dana, a nekoliko dana poslije toga i ovdje su radnici postepeno bili privođeni poslu. U štrajk su stupili svih 560 rudara, koliko ih je bilo zaposleno u ovom rudniku. Kao i u drugim mjestima, i ovdje su vođe štrajka odmah pohapšene, radnicima u koloniji je saopšteno da će, ako nastave štrajk, odmah biti protjerani u svoju domovinu, a radnicima u rudničkim stanovima da će biti izbačeni iz njih ako ne obustave štrajk. Sve ove prijetnje su izvršene. Do 8. maja bilo je pohapšeno 25 radnika, više radničkih porodica je deložirano, a u proglasu koji je žandarmerija oglasila po selima obaviješteni su seljaci da će svi oni koji do 12. maja 1919. godine ne dođu na posao biti otpušteni iz »svih zemaljskih rudnika«.²⁶)

Sa koliko volje i upornosti su se borili radnici Kreke u ovoj zajedničkoj akciji bosanskohercegovačkog proletarijata! Upravo je nevjerovatna njihova istrajnost, naročito ako se ima u vidu činjenica da najveći broj radnika živi od svog rada i da nikakvih drugih sredstava za život nemaju, a ipak su istrajali u borbi više od dva mjeseca. Kolike su njihove žrtve i lična odricanja, nije potrebno posebno naglašavati. U akciju radnici Kreke stupaju

²⁴) O štrajku u Kaknju vidjeti dokumenta ABiH, ZV. prez. brojevi: 3703, 3764, 3772, 3775, 3817 i 6642 svi iz 1919. godine.

²⁵) ABiH, ZV. prez. br. 3813/1919. telegram dr Molnara iz Kaknja — Zemaljskoj vladi u Sarajevu.

²⁶) Isto, brojevi: 3812, 3871, 3913, 3986 i 6642 svi iz 1919. godine.

ovako: na vijest o zabrani prvomajske proslave rudari Kreke otpočinju s pasivnim otporom, koji provode dva dana (29. i 30. aprila 1919) i, smatrajući da je to dovoljan izraz njihovog neslaganja sa ovom mjerom organa vlasti, 2. maja 1919. godine normalno nastavljaju svoj posao. Oni normalno rade i 3 (subota) i 5 (ponedjeljak) maja, jer nisu znali za nove mjere organa vlasti u Sarajevu i Zenici, a kada su saznali za brojna hapšenja radnika u tim mjestima, oni 6. maja 1919. godine započinju ponovo s pasivnim otporom zahtijevajući ovog puta bezuslovno puštanje svojih drugova na slobodu. Radnici su tako striktno provodili pasivni otpor da je, recimo, broj radnika koji u normalnim uslovima proizvede oko 70 vagona po 10 t. uglja dnevno, u vrijeme pasivnog otpora proizvodio samo 10, 8, 6, 3 pa čak i samo 2 vagona uglja dnevno. Radnički odbor, koji je rukovodio akcijom i radnički povjerenici su zaključili da se proizvodi samo onoliko uglja koliko je potrebno za normalno funkcionisanje rudničke električne centrale i za potrebe radničkih familija. Pojedinih dana, naročito poslije 12. maja, proizvodnja je bila tako mala da je rudarska uprava nabavljala ugalj iz drugih rudnika. Takvo stanje je trajalo u toku mjeseca maja i juna.²⁷⁾

U toku trajanja ove, u mnogo čemu jedinstvene akcije rudarskih radnika, organi vlasti u Tuzli i Sarajevu pokušavali su na razne načine da skrše otpor radnika i da ih natjeraju na rad. Pomenućemo neke od mjera poduzetih s tim ciljem. Jedna od prvih je posjeta okružnog načelnika u Tuzli rudniku. On je 8. maja 1919. u dva navrata odlazio u Kreku i razgovarao sa radnicima i njihovim predstavnicima. Uvjerio se u njihovu jedinstvenost i solidarnost i, kako ističe, stekao uvjerenje da radnici neće nastaviti rad dok im ne bude ispunjen zahtjev za puštanje na slobodu uhapšenih drugova. Radnici su tom prilikom uvjeravali okružnog načelnika da će po ispunjenju njegovog zahtjeva ne samo nastaviti sa radom nego i povećati proizvodnju. Inače ovaj činovnik misli da je i uprava rudnika »slaba« i da snosi dio odgovornosti zbog stanja u rudniku, pa predlaže: »Za upravnika treba dovesti jaka čovjeka, ponajpre srbijanca«²⁸⁾.

Organi vlasti u Sarajevu nikako nisu bili zadovoljni razvojem situacije u Kreki. Po njihovim mjerilima, ni lokalni organi vlasti u Tuzli nisu u ovom slučaju zadovoljili. Ovakav zaključak se može izvući iz pisma Zemaljske vlade u Sarajevu Komandi II armijske oblasti datiranog sa 10. maj 1919. U pismu se kaže: »Stvari u Tuzli ne stoje dobro u toliko, što dotične lokalne vlasti nisu ni pokušale da energično i uspješno povedu dobivene upute, da skrše tamošnju pasivnu rezistenciju koja je mnogo opasnija nego li štrajk.

Zemaljska je vlada zbog toga izdala danas najstrožija naređenja, da se pitanje u Kreki uredi i da se radnici ili pokore ili slome.

Naređujem istodobno zatvaranje i proćerivanje radnika koji neće da rade, a ujedno deložiranje porodica sviju nepokornih elemenata«. Na kraju pisma se dodaje da je »... potrebno pojačati garnizon (u Tuzli A. H.) jednim dijelom infanterije mitraljeza i topova«.²⁹⁾

²⁷⁾ Izneseni podaci o akciji u Kreki sadržani su u već pominjanom izvještaju Zemaljske vlade u Sarajevu — Ministarstvu šumarstva i rudarstva Beograd, ABiH, ZV. prez. br. 6642/1919.

²⁸⁾ ABiH, ZV prez. br. 3977/1919: Okružni načelnik Tuzla — Zemaljskoj vladi Sarajevo.

²⁹⁾ Isto, br. 4025/1919: Zemaljska vlada u Sarajevu — Komandi II armijske oblasti.

Pošto ni 15. maja 1919. godine situacija u Kreki nije nimalo krenula na bolje sa stanovišta interesa vlasti, Zemaljska vlada odlučuje da iz Zenice pozove jednog od svojih najboljih policijskih činovnika dr Wilima Kellera i da ga pošalje u Kreku sa specijalnim ovlaštenjima za ugušivanje pokreta rudara. Ovaj policajac je, i u Zenici najoštrijim mjerama uspio da prinudi rudare na posao. Ovlaštenje koje mu je sada dato za Tuzlu i Kreku identično je sa onim koje je ponio u Zenicu. On opet treba »da pod svaku cijenu uspostavi rad u rudniku«, u tu svrhu mu na raspolaganju stoje žandarmerija i vojska, ovlašten je da hapsi i sve učesnike u akciji i sve one koji im pomažu pa, čak, i sve one koji njemu ne pomažu, pa makar to bili i najviši činovnici. Također je ovlašten da deložira radnike iz državnih stanova, da ih protjeruje u zavičajna mjesta, da zabrani sabdijevanje radnika i njihovih porodica životnim namirnicama itd.³⁰⁾

Ozbiljnost situacije u Kreki povećavala je činjenica da su istog dana kada i rudari, pasivni otpor započeli i radnici u solani. Pošto nije proizvođen ugajl neophodan za rad solane (so se mora kuhati u velikim kazanima), rad u ovom veoma važnom industrijskom preduzeću je sasvim prestao. Solana nije radila više od mjesec dana, što je prouzrokovalo gubitak od preko 400 vagona soli, odnosno što je državnom monopolu nanijelo štetu od preko 4 miliona kruna. Kad iznosimo ove podatke da pomenemo i to da je za dva mjeseca pasivne rezistencije u rudniku proizvedeno manje 2300 vagona uglja, što je za državu predstavljalo preko 2 miliona kruna gubitka, jer se ugajl morao po trostruko većoj cijeni nabavljati u Češkoj, a ukupna suma gubitka za narodno gospodarstvo proizašla iz ovog premašivala je sumu od 10 miliona kruna.³¹⁾

Narednih nekoliko dana u Kreki je bilo vrlo živo. Organi vlasti i rudnička uprava su činili sve što je u njihovoj moći da rad odpočne, a radnici su stoički podnosili udarce i uporno ponavljali svoj zahtjev. Pored naloga, datog dr Kelleru, i svega onog što je u njemu sadržano, 18. maja 1919. godine Zemaljska vlada se ponovo obraća Rudarskoj upravi u Tuzli i svom izaslaniku sa novim zahtjevima za otpočinjanje rada u rudniku i novim instrukcijama kako da se to postigne. »Nastojte svim sredstvima da se štrajk što prije uguši i radnici koji žele raditi od terora zaštite« kaže se u tom naređenju. I dalje »Deložirajte familije svih onih koji neće da rade, a otpravite sve u zavičaj bez obzira na zavičajnost koji su na smetnji da se uspostave normalne prilike.

Besplatni podvoz za otpravljanje i njihove familije je osiguran. Isplati, gdje je potrebno i manje potpore prema broju familije iz naknade gradskog kotarskog ureda.«³²⁾

Provodeći u život naređenja Zemaljske vlade o kažnjavanju svih radnika koji neće da rade, organi vlasti u Tuzli i Kreki su, prema sopstvenom izvještaju, deložirali iz državnih stanova 40 radnika sa porodicama i 50 radnika samaca (»bečara«). Većina ovih radnika je otpuštena i sa posla i protje-

³⁰⁾ Isto, br. 4265/1919: Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu — Dr Wilimu Kelleru, policijskom tajniku.

³¹⁾ Isto, br. 6642/1919.

³²⁾ Isto, br. 4438/1919: Zemaljska vlada Sarajevo — Rudarskoj upravi u Kreki i Ministarstvu unutrašnjih poslova Beograd.

rana u zavičajna mjesta. Najveći dio njih je bio »nadležan« u Čehoslovačkoj ili nekoj drugoj susjednoj zemlji i svi su tamo i upućeni, bez obzira na to što su neki od njih rođeni u Jugoslaviji i nemaju nikog u zemljama iz kojih vode porijeklo.³³⁾

Nada organa vlasti da će oštrim mjerama i sankcijama protiv kvalifikovanih i visokokvalifikovanih radnika, koji su ujedno i nosioci organizovanog sindikalnog rada, skršiti otpor radništva iz okoline Tuzle i Kreke nije donijela očekivane rezultate. Pored svih progona i kazni, radništvo je bilo dosljedno u svojim zahtjevima i uporno je nastavljalo borbu.

Uvidjevši, na kraju, da nikako ne mogu slomiti radništvo, organi vlasti sa Rudarskim odsjekom pri Zemaljskoj vladi u Sarajevu odlučuju da u Kreku dovedu 400—500 radnika iz drugih područja Jugoslavije i da na taj način prekinu s pasivnom rezistencijom u Kreki. Zemaljska vlada se u tom cilju obratila vlastima u Zagrebu i Ljubljani i redakcijama nekih listova moleći ih da joj pomognu u iznalaženju radnika sposobnih za rad u rudnicima. Neki listovi su objavili takve notice iz kojih se može pročitati i ovo: »... da državni ugljenokop Kreka kod Tuzle u Bosni potrebuje 400—500 rudarskih radnika. Garantuje se jeftina hrana i dobra zasluga. Kukuruzno brašno stoji na ugljenokopu za radnike 60 filira, a krušno 1 kruna. Zasluga varira prema zaposlenju i marljivosti radnika, a najmanja iznosi 15 kruna dočim najviša oko 30 kruna. Stan i ogrijev dobiva radnik badava.«³⁴⁾

Na ovaj poziv u Tuzlu je došlo oko 200 radnika, većinom Slovenaca, koji su došli ovamo ne znajući kako je došlo do toga da se traže nezaposleni rudari čak iz Slovenije za Kreku. Pišući o tome 27. juna 1919. godine, *Glas Slobode* naglašava da od 1200 radnika, zaposlenih u rudniku Kreka u Benjaminu, radi svega desetak i s tim u vezi konstatuje: »Naši su drugovi u Tuzli uvjereni, da su nevino napadnuti i neće početi raditi dok im se ne povrate nevini njihovi drugovi na posao. Vlast neće da udovolji ovome opravdanom zahtjevu, već dobavlja radnike iz Slovenije. *Rudarski radnici Slovenci su naši organizovani drugovi* (podvučeno u *Glasu Slobode*) i bojati se je, da vlada i ovdje ne doživi razočarenje.«³⁵⁾

Predviđanja *Glasa Slobode* su se u potpunosti ostvarila. Kada su rudari iz Slovenije saznali zašto su dovedeni u Kreku, kada su uvidjeli kako se rudari Kreke bore za svoje opravdane zahtjeve, svi do jednog su im se pridružili i uključili u borbu za zahtjeve rudarskih radnika Kreke. Ovaj gest solidarnosti i jedinstva radnika, kada su u pitanju zajednički interesi, veoma je ubrzao konačni rasplet ovih događaja, a za organe vlasti on je bio šok, kakav sigurno nisu očekivali.

O konačnom rezultatu akcije radnika Kreke možda se najbolje može suditi na osnovu onog što je rečeno i zaključeno na skupštini ovih radnika održanoj 1. jula 1919. godine u Kreki. Toga dana se u Kreki okupilo oko 2.000 radnika iz rudnika i solane, a bili su prisutni i svi radnici dovedeni iz Slovenije. Skupštini su podnijeli referate Kosta Novaković, delegat Centralnog

³³⁾ Isto, br. 6642/1919.

³⁴⁾ Isto, br. 4780/1919; Zemaljska vlada rudarski odsjek — Riječ SHS Zagreb.

³⁵⁾ *Glas Slobode*, Sarajevo, br. 102/1919.

sindikalnog vijeća Jugoslavije i SRPJ (k) iz Beograda, Mitar Trifunović iz Tuzle i Željeznik, rudarski radnik iz Slovenije. U referatima je istaknuto da progone radnika i njihovih organizacija oko 1. maja i kasnije nisu imali nikakva opravdanja, da su nezakoniti i usmjereni jedino na to da oslabe radničke organizacije. Isto tako je rečeno da organi vlasti i uprave preduzeća ne poštuju naredbu o radničkim povjerenicima, da se oni hapse i otpuštaju; da se naredba o produženju rada radničkih organizacija ne primjenjuje, naprotiv, da se i dalje progone ljudi koji se bave obnovom radničkih organizacija; da se pozatvarani radnici još uvijek drže u zatvorima itd. Zbog svega toga skupština jednoglasno odlučuje da se u rezoluciju stavi ovih pet zaključaka:

1. Preporučuje radnicima da se pribiju uz svoje organizacije kao jedinog svog prijatelja i zaštitnika;

2. traži od vlade da ne smeta povraćanje svih nepravedno proteranih i da odmah pusti iz zatvora pozatvarane radnike i funkcionere koji su kao organizovani i funkcioneri organizacija i pozatvarani;

3. traži od uprave rudnika i solane u Kreki da primi natrag na posao u roku od 10 dana sve radnike koji su otpušteni oko 1. maja, jer su oni otpušteni zbog rada u organizacijama kao odbornici ili poverenici;

4. da se odmah povrati Radnički dom, da se sve odnete i upropašćene stvari u njemu naknade;

5. da se slovenačkim radnicima dadu pristojni stanovi i plati nadnica koja im je obećana prilikom uposljavanja²⁶⁾

Zabrana proslave prvog maja 1919. godine i reakcija radništva Bosne i Hercegovine na tu mjeru vlasti mogu se posmatrati i iz drugog ugla. Vlast je zbog svojih određenih razloga spoljno-političke prirode mogla pomišljati da bi joj prvomajaska proslava, naročito ako bi bila masovna i praćena demonstracijama, nanijela određenu štetu na međunarodnom planu. Vjerovatnije nam je da ona, nakon ujedinjenja sindikalnih i političkih organizacija radničke klase u Jugoslaviji, nije željela da se one brzo razvijaju i ojačaju, a za takav razvoj su postojali svi izgledi. To nam je vjerovatnije nego pretpostavka da je vlast sa nekoliko oštrih mjera željela suzbiti radnički pokret i eliminisati ga kao značajan faktor u javnom životu. Na to upućuje i činjenica da je prvobitno prvomajaska proslava bila dozvoljena, ali kada su nosioci vlasti vidjeli kako su prošli kongresi ujedinjenja političkih i sindikalnih organizacija radničke klase Jugoslavije 19—23. aprila 1919. godine, na kojima se gotovo jedinstveno radnička klasa iz svih pokrajina izjasnila za jedinstvo, to je bio signal nosiocima vlasti da moraju brzo djelovati na razbijanju tih novih revolucionarnih organizacija dok one ne postanu snaga koju više neće moći ukrotiti. Zato vlast, ne čekajući da se nove organizacije i njihova rukovodstva srede i stabilizuju, donosi odluku o zabrani proslave Prvog maja, hapsi prilično velik broj radničkih aktivista, a kada radništvo više spontano, nego organizovano, pokuša da se odbrani od tih mjera, onda donosi i odluku o raspuštanju sindikata, zatvaranju radničkih domova, plijenjenju imovine itd. Nosioci vlasti su dobro prosuđivali da je uvijek u prednosti onaj ko prvi udari, zato su požurili s ovim mjerama dok se novoformirane organizacije radnika, naročito

²⁶⁾ Isto, br. 112/1919.

u unutrašnjosti zemlje, ne konsoliduju. Ovim se može objasniti i zbuđenost rukovodstava radničkih organizacija koja, iznenađena ovim mjerama, nisu znala kako da reaguju. Tako se desilo da, pored raspoloženja za borbu, koje je postojalo kod većine radništva, ne samo kod onog broja koje je i organizovalo akcije o kojima smo govorili, nego i kod ostalog, — krajnji ishod akcija u Sarajevu, Zenici, Kaknju, Brezi i Kreki i uza sve požrtvovanje, upornost i samoodricanje učesnika bude za njih nepovoljan. Utješno je pri tome jedno: radnici se nisu predali, nisu se pokorili i pokazali su i dokazali i ovog puta da predstavljaju snagu sa kojom se mora računati.

Tih dana, oko Prvog maja 1919. godine, odigrali su se još neki događaji. Pomenućemo da su radnici Tvornice duhana u Travniku i Tvornici šibica u Docu kod Travnika 2. maja obustavili posao i stupili u štrajk zahtijevajući puštanje na slobodu uhapšenih radnika u Sarajevu i Zenici.³⁷⁾ Ova akcija, kao i još nekoliko sitnijih u raznim mjestima Bosne i Hercegovine, brzo je završena i bez nekog efekta.³⁸⁾

Činovnici i namještenici su kategorije službenika, koje, iako su imale svoje organizacije i mahom svi bili organizovani, vrlo rijetko vode tarifne, a pogotovu štrajkačke akcije sa ciljem poboljšanja materijalnog položaja. Obično se smatralo da su ti ljudi dosta dobro plaćeni i da imaju mogućnosti da obezbijede svoj materijalni položaj ne upuštajući se u akcije kakvi su štrajkovi da bi to ostvarili. Iz primjera koje ćemo navesti vidi se da to, ipak, nije uvijek tako. Činovnici svih novčanih zavoda u Sarajevu 12. juna 1919. godine obustavili su posao i stupili u štrajk. Razlog zbog kojeg su povelili ovu akciju leži u tome što su njihovi zahtjevi za poboljšanje materijalnog položaja bili odbijeni. Nezadovoljni stavom svojih poslodavaca i svojim nepovoljnim položajem, činovnici su se odlučili na štrajk i pozvali svoje kolege i drugove iz unutrašnjosti da im se i oni priključe i podrže ih u ovoj akciji. Već sutradan, 12. juna, njima su se pridružili svi bankovni činovnici iz Mostara. Oni koji rade u Austrougarskoj i Zemaljskoj banci štrajkuju iz solidarnosti prema akciji sarajevskih drugova, a drugi zato što i sami zahtijevaju poboljšanje svog materijalnog položaja. Dva dana kasnije u akciju su se uključili i bankovni činovnici iz Tuzle, Bijeljine i Brčkog. Tako je akcija dobila mnogo šire razmjere i zaprijetila da parališe posao u više privrednih grana, čije je poslovanje vezano za rad novčanih zavoda. Zbog toga je Policijska direkcija za Bosnu i Hercegovinu smatrala da je potrebna i njena intervencija kod Zemaljske vlade kako ne bi došlo do posljedica koje bi policiji dale brige i posla. U izvještaju policije o ovom, kaže se: »... Smatram za dužnost napomenuti, da bi bilo bezuslovno nužno, odmah preduzeti što je potrebno, kako ne bi radnici u rudarskim državnim preduzećima ostali 15. juna neisplaćeni.«³⁹⁾ Akcija je završena u redu i miru bez nekih incidenata, a zahtjevi činovnika su djelimično usvojeni.

³⁷⁾ ABIH, ZV. prez. br. 3773/1919: Zandarmerijska četa Travnik — Policijskom odjeljenju Zemaljske vlade Sarajevo, telegram.

³⁸⁾ Tako su 30. aprila 1919. godine i dvije trećine radnika Fabrike duhana u Mostaru stupile u štrajk u znak protesta protiv zabrane proslave Prvog maja, ali i ovdje akcija nije imala željeni efekat. ABIH, ZV. prez. br. 3935/1919: Gradski kotarski ured Mostar — Zemaljskoj vladi Sarajevo.

³⁹⁾ Podaci o štrajku uzeti iz ABIH, ZV. prez. brojevi: 5489/1919: Zemaljska vlada Sarajevo — Ministru unutrašnjih poslova Beograd; 5726/1919: Okružna oblast Mostar — Zemaljskoj vladi Sarajevo, telegram, 5673/1919: Okružna oblast Tuzla — Zemaljskoj vladi Sarajevo, telegrami 5530/1919: Policijska direkcija za Bosnu i Hercegovinu — Zemaljskoj vladi Sarajevo. Iz ovog posljednjeg je i citirano mjesto.

Još nekoliko tarifnih i štrajkačkih akcija vođenih 1919. godine zaslu-
žuju da se o njima nešto kaže dok ćemo ostale samo nabrojati.

Štrajk rudara državnog rudnika Maslovaru počeo je 25. juna 1919. go-
dine i trajao dva dana. Radnički zahtjevi su bili vrlo umjereni i ticali su se
samo asortimana i cijena životnih namirnica u radničkom konzumu i slabih
stanova u kojima stanuju. Što se tiče slabog izbora životnih namirnica, rad-
nici se tuže da u konzumu mogu nabaviti samo grah i brašno, i to grah po
znatno većim cijenama nego što su pijačne, iako je odavno proizveden i
slabog kvaliteta, a što se tiče baraka u kojima stanuju, radnici tvrde da su
veoma loše, prljave i pune razne gamadi. Kotarski predstojnik iz Kotor Va-
roši, koji je odmah došao na lice mjesta i uvjerio se u tačnost svih radnič-
kih navoda, ipak je našao za potrebno da radničkim predstavnicima na pre-
govorima prebaci da štrajk nije način na koji treba da rješavaju svoje pro-
bleme nego da to imaju biti pregovori sa poslodavcima i vlastima. I pored
sve bezazlene akcije i umjerenosti u zahtjevima, predstavnik vlasti je tro-
jicu radnika kao »kolovođe« protjerao iz mjesta, a četvorici drugih, koji su
nakon ove mjere došli i zatražili svoje radne knjižice i raskid posla pripri-
jetio zatvorom i nagnao ih tako da nastave rad. Ovaj predstavnik vlasti je
smatrao da je važno da u izvještaju Zemaljskoj vladi o cijeloj akciji kaže:
»Svi radnici su na mene učinili utisak, da su objestni, jer im je dobro. Nji-
hova zarada dnevno kreće se između 22—30 k, a uz to imaju besplatan stan
i beneficija u nabavci hrane.«⁴⁰⁾ Zaista začuđuje kako jedan predstavnik vlasti
u vlastitom izvještaju može tako da upada u kontradikcije. Prvo se »sam
uvjerio« u tačnost navoda radnika u pogledu cijena i kvaliteta životnih na-
mirnica i situacije u stanovima, poslije toga je pokaznjavao bez razloga
nekolicinu radnika, da bi onda na kraju izveo zaključak kako su radnici »obi-
ještini« i nezahvalni, jer imaju tako dobre plate i »beneficije« u pogledu sta-
novanja i nabavke hrane.

Rudari rudnika uglja u Lješljanima 5. avgusta 1919. godine obustavili
su posao i stupili u štrajk. Do štrajka je došlo zato što je dio radnika tražio
izjednačavanje nadnica za sve rudare, bez obzira na učinak i zalaganje poje-
dinaca. Drugi zahtjev radnika odnosio se na snižavanje cijena životnim na-
mirnicama u radničkom konzumu. Odmah su povedeni pregovori o radnič-
kim zahtjevima, u kojima je učestvovao i komesar iz Zagreba (Franjo Tur-
ković). Prvi zahtjev radnika je odbijen kao neosnovan, jer ko više i bolje
radi, treba i da više zaradi, a cijene nekim artiklima u konzumu su snižene.
Tako je postignut sporazum i obustavljen štrajk.⁴¹⁾

Među akcijama koje ćemo samo nabrojati, da bismo ih bar na taj
način registrovali, nalaze se: — štrajk radnika u Brezi. Do njega je došlo
22. avgusta 1919. g. zbog toga što Uprava rudnika nije poštovala 8 časovno
radno vrijeme, zbog kažnjavanja radnika za svaku sitnicu i onemogućavanja
rada radničke organizacije. U ovom slučaju je kod Zemaljske vlade inter-
venisala Radnička komora tražeći da se poštuju propisi i ugovori;

— štrajk 140 rudara rudnika u Mostaru, započet 21. septembra 1919. g.
zbog akordnih cijena. Ložaći i administrativno osoblje nisu štrajkovali.
Istog dana postignut je sporazum i štrajk je obustavljen; — radnici pilane

⁴⁰⁾ ABiH, ZV. prez. br. 6103/1919: Kotarski ured u Kotor Varoši — Zemaljskoj vladi Sarajevo.
Brojevi 6000/1919 i 6084/1919. također govore o ovoj akciji.

⁴¹⁾ Isto, br. 8085/1919: Kotarski ured Bosanski Novi — Zemaljskoj vladi Sarajevo.

u Dobrljinu stupili su u štrajk 25. septembra 1919. godine tražeći otpuštanje dvojice majstora s posla. Na pregovorima, povedenim zbog toga, uprava preduzeća im je ponudila otpuštanje jednog majstora; 27. septembra 1919. je 260 radnika rudnika uglja u Zenici stupilo u štrajk zbog otpuštanja jednog radnika s posla. Štrajk je trajao jedan dan, a radnik o kome je riječ je uhapšen i predat sudu zbog napada sjekirom na nadzornika jame; rudari Zenice su i 4. oktobra 1919. g. stupili u štrajk. Već 6. oktobra, međutim, oni su nastavili posao. Ovog puta se, izgleda, radilo o nesporazumu. Radnici su bili čuli da će im plate biti smanjene, pa su se normalno bunili protiv toga, ali kada je otklonjena sumnja u tom pogledu, nastavili su sa radom i — 3. decembra 1919. g. željeznički radnici u Mostaru su proveli dvosatni protestni štrajk.⁴²⁾

Štrajk kelnerskih i ugostiteljskih radnika u Sarajevu, vođen od 20. do 27. septembra 1919. godine, predstavlja prvi štrajk radnika ove struke u Bosni i Hercegovini. Kelnerski radnici, zaposleni u raznim privatnim ugostiteljskim radnjama i hotelima, imali su prije štrajka veoma niske plate, dugo radno vrijeme i, inače, teške uslove rada. Stupajući u štrajk, oni su istakli dosta umjerene zahtjeve tražeći da im se plaća za stan 80 kruna mjesečno i 300 kruna mjesečno za hranu. Kasnije su na pregovorima ovu sumu za hranu sveli na samo 250 kruna mjesečno. Poslodavci nisu pristali ni na ovako umjerene zahtjeve svojih radnika nego su mislili da će ih slomiti na već oprobani način dovođenjem novih radnika na mjesta štrajkaša. Zahtjevi su bili tako skromni da se pitamo kako bi radnik samac mogao živjeti sa 250 k., odnosno 330, ako tu računamo i dio koji je tražen za stan, a da i ne govorimo kako bi od toga mogao radnik izdržavati porodicu ako je oženjen. Štrajk je, inače, otpočeo impozantnom solidarnošću svih hotelskih, kafanskih i gostioničarskih radnika. Oni su svi u zakazano vrijeme prekinuli posao i u grupama krenuli u Radnički dom. U Domu je održana konferencija svih štrajkaša na kojoj je jednoglasno odlučeno da će svi jedinstveno izdržati u borbi dok ne ostvare cilj zbog kojeg su i povelili akciju. Iznenađeni jedinstvenošću i odlučnošću radnika, neki poslodavci su isto veče potpisali radnički memorandum, odnosno prihvatili radničke uslove i tako je u njihovim radnjama posao nastavljen. Drugi, brojniji, to nisu htjeli, nego su pokušali da prijemom nove nestručne radne snage riješe ovo pitanje, ali im to nije uspjelo, jer nisu bili zadovoljni ni oni, ni mušterije u njihovim lokalima. Inače, štrajkaši su u Radničkom domu organizovali štrajkaški logor, otvorena je i kuhinja za učesnike akcije, tako da je štrajk nosio sva obilježja prave borbe za radnička prava. Nakon sedam dana trajanja štrajka 27. oktobra 1919. godine je, poslije posredovanja povjereništva za socijalnu politiku, došlo do pregovora između organizacije hotelskih, gostioničarskih i kafanskih radnika i Udruženja njihovih poslodavaca. Poslije pregovora o spornim pitanjima, postignut je sporazum i potpisan kolektivni radni ugovor s kojim su se saglasile oba dvije zainteresovane strane. Kao što je štrajk kelnerskih radnika prvi štrajk radnika ove struke, tako je i ovaj ugovor prvi kolektivni ugovor radnika sarajevskih ugostiteljskih preduzeća. Zahtjevi radnika su, uglavnom, usvojeni i rad je već 29. oktobra normalno nastavljen u svim ugostiteljskim radnjama.⁴³⁾

⁴²⁾ O ovim akcijama vidjeti *Glas Slobode*, Sarajevo, br. 139/1919. i ABIH, ZV. prez. brojevi: 8800/1919, 8795/1919, 8848/1919, 9140/1919. i 10773/1919.

⁴³⁾ *Glas Slobode*, Sarajevo, brojevi: 157, 158 i 167/1919.

Metalski radnici, zaposleni u Fabrici duhana u Sarajevu, 2. oktobra 1919. godine podnijeli su upravi fabrike zahtjev za povećanje nadnica za 50%. U obrazloženju ovog zahtjeva naveli su da su cijene na tržištu toliko porasle da ih radničke plate nikako ne mogu stići, čak ni sa povećanjem kakvo se traži. Uprava duhanske režije nije pristala na ovaj zahtjev niti je vodila sa radnicima bilo kakve pregovore nego je od radničkih povjerenika apriori zahtijevala da postave manje zahtjeve, na šta oni, bez pregovora, nisu pristali. Tako su radnici dovedeni u situaciju da obustavom posla i stupanjem u štrajk zaštite svoje interese. Štrajk je otpočeo 10. oktobra 1919. godine. Borba radnika je neočekivano dugo trajala. Moralo se umiješati i Pokrajinsko radničko sindikalno vijeće, koje je također uputilo zahtjev duhanskoj režiji u pogledu uređenja povišice plata i drugih pitanja vezanih za radne odnose i uslove rada u duhanskim fabrikama. Pregovori o ovim pitanjima povedeni su tek 31. oktobra 1919. godine. Ispred radnika u pregovorima su učestvovali radnički povjerenici iz svih fabrika duhana u Bosni i Hercegovini, povjerenik Radničke komore i delegati Pokrajinskog sindikalnog vijeća, a sa druge strane pregovore vode predstavnici vlade i monopol-skih preduzeća. Predstavnici vlasti i duhanskih preduzeća su na pregovorima pristali na povećanje plata od 50%, nakon čega je raspravljano o povećanju skuparinskog doplatka od 80 helera na 1 krunu i 20 helera po članu porodice i jednokratnoj pomoći. U oba ova slučaja zaključeno je da će se tražiti saglasnost glavne monopolske uprave iz Beograda. Pregovori su bili ispunjeni i drugim, za radnike isto tako važnim, pitanjima: aprovizacije, dopusta, bolesničke blagajne, penzionih pitanja, odnosa radničkih povjerenika i uprave preduzeća itd. Sva ova pitanja regulisana su sporazumno sa Radničkom komorom tako da se može tvrditi da je ova akcija zahvaljujući upornosti radnika, dobroj organizaciji i pomoći koju su joj pružile radničke ustanove u potpunosti uspjela.⁴⁴⁾

U toku mjeseca oktobra 1919. godine (od 14. do 18) vođen je štrajk svih građevinskih radnika u Sarajevu. Oni su svojim poslodavcima postavili zahtjev za potpisivanje novog kolektivnog ugovora, što su poslodavci jednoglasno odbili. Ipak nakon četiri dana štrajka, svi poslodavci su potpisali »nove radne uvjete«. Osim plata, novim ugovorom su izmijenjene i neke druge tačke dosadašnjeg ugovora. Minimum plata za tesare i zidare određen je novim ugovorom ovako: prva kategorija radnika (po stručnosti) imaće 7 kruna na sat, a druga kategorija radnika 6 kruna. Za sve posebne, specijalne poslove, određena je i odgovarajuća tarifa. Tako je za rad na visećim skelama, lotrama, na izbočenim skelama, zidanju kotlova i fabričkih dimnjaka predviđena slobodna pogodba. Prekovremeni rad se plaća 50% više za prva dva sata, a ostalo vrijeme, kao i rad noću, nedeljom i praznikom plaća se 100% više. Ugovorom su priznati radnički povjerenici kao zakonski zastupnici radnika, a zapošljavanje novih radnika, određeno je, vršiće se posredstvom Saveza građevinskih radnika. Ugovor je potpisan na neodređeno vrijeme.⁴⁵⁾

Nekoliko uzastopnih akcija radnika šumsko-industrijskih preduzeća Eissler i Ortlieb i Gregersenova šumska industrija a. d. iz Zavidovića u

⁴⁴⁾ Isto, brojevi: 175, 177, 194/1919.

⁴⁵⁾ Isto, br. 183/1919.

koje su se uključivali i radnici iz šumskih manipulacija ovih preduzeća, raspoređenih na širokom prostoru bosanskih šunja, zaslužuju da se o njima kaže nešto više.⁴⁶⁾

Položaj radnika u ovim privatnim preduzećima, kojima gospodare stranci, dugo godina je bio veoma težak. Vlasnici firmi su godinama imali podršku austrijskih vlasti i koristili su se njome i na taj način što su svoje radništvo držali u gotovo ropskoj pokornosti uz veoma male plate i dugo radno vrijeme. Propašću Austro-Ugarske i formiranjem Jugoslavije, promijenilo se što-šta u tim odnosima, a promijenio se i status preduzeća. Trebalo je da prođe nekoliko mjeseci pa da radnici ovih preduzeća shvate te promjene i da i oni, kao i radnici iz drugih mjesta i preduzeća, počnu voditi borbu za poboljšanje svog položaja. Kada su, napokon, jednom povelu borbu, onda su skoro šest mjeseci neprestano išli iz akcije u akciju postavljajući nove i nove zahtjeve i popravljajući svoj položaj. Zato ćemo i mi ovu seriju akcija pratiti u kontinuitetu ne ubacujući podatke o drugim akcijama u intervale između pojedinih akcija radnika Zavidovića i okoline.

Prva akcija je povelena 16. oktobra 1919. godine kada su svi radnici šumsko-industrijskog preduzeća Gregersen napustili posao tražeći povišicu nadnica za 50%. Radnički povjerenici i predstavnik kotarske ispostave su sa predstavnicima firme povelu pregovore o ovom zahtjevu radnika, ali su oni ostali bez rezultata. Već sutradan, 17. oktobra 1919. godine, i radnici drugog šumsko-industrijskog preduzeća u Zavidovićima Eissler i Ortlieb su obustavili posao i zahtijevali veće nadnice. Pregovori radničkih povjerenika, predstavnika vlasti i vlasnika preduzeća nisu mogli otpočeti, jer je jedan od vlasnika, koji neposredno upravlja preduzećem, Regenstreif, bio na putu. Nakon obećanja drugog vlasnika firme da će radnici dobiti neku povišicu i stalni radni ugovor, čim Regenstreif stigne s puta, radnici su 18. X 1919. nastavili posao uz napomenu da pregovori moraju otpočeti čim taj suvlasnik stigne u Zavidoviće.⁴⁷⁾ U međuvremenu, prije otpočinjanja pregovora, radnički povjerenici iz preduzeća Eissler i Ortlieb su Upravi preduzeća predali pismenu predstavku u kojoj su pobrojani njihovi zahtjevi. Oni su po kategorijama radnika i pogonima preduzeća taksativno naveli šta sve traže. Zahtjevi za povećanje plata zavisno od radnog mjesta, pogona i kvalifikovanosti radnika idu od 10% pa sve do 90%. Takođe je naveden zahtjev za plaćanje prekovremenog rada nedeljom i praznikom, zahtjev da im se plata dostavlja u omotu na kome će tačno biti navedeni svi odbici, a pobrojani su i mnogi drugi sitniji zahtjevi od nabavke hrane u radničkom konzumu, drva za ogrev, petroleuma za osvjetljenje do radničkih stanova. U posebnom dodatku ovim zahtjevima radnici iz preduzeća Eissler i Ortlieb zahtijevaju da sa platama budu izjednačeni sa radnicima tesličke tvornice. Tu su navedene kategorije radnika po stručnosti i radnim mjestima. Za prvu kategoriju u koju su svrstani majstori zahtijeva se nadnica od 26 do 32 krune, a za najnižu sedmu kategoriju u kojoj se nalaze mladi radnici i radnice traži se nadnica u rasponu od 13 do 15,50 kruna.

⁴⁶⁾ O ovim akcijama vidjeti članak: Ahmed Hadžirović, Tarifne akcije radništva Zavidovića 1919—1920. godine, Glasnik arhiva i Društva arhivskih radnika Bosne i Hercegovine, knj. X—XI, 1970/1971, str. 369—395.

⁴⁷⁾ ABiH, ZV. prez, br. 12. 635/1921. Pod ovim zajedničkim brojem u Arhivu BiH se čuva više dokumenata koji govore o ovim akcijama.

Istovremeno sa zahtjevima svojih radnika iz Zavidovića, Uprava firme Eissler i Ortlieb je pred sobom imala i zahtjeve radnika iz Olova, gdje su se malazili firmini reviri za sječu. Radnici u Olovu i okolici su saznali za namjeru firme da uvede novu šemu plata za sve radnike. Po toj šemi, mnogi radnici bi dobili manje plate nego što su ih imali, a one su već bile takve da nisu mogle podmiriti ni najosnovnije životne potrebe. Zato su radnici održali skupštinu na kojoj su jednoglasno odbili prijedlog šeme i sami sastavili zahtjev u kome se traži povećanje plata za sve kategorije radnika od učenika do visokokvalifikovanih majstora. Oni također zahtijevaju 8 satno radno vrijeme za sve radništvo, pa i za ono zaposleno u željezničkom prometu. Za prekovremeni rad traži se plaćanje 50% više, a za rad noću, praznicima i nedeljom 100% više. Sve druge beneficije koje su imali oni zadržavaju uz napomenu da se više povede računa o nepravilnostima prilikom raspodjele i redovnijem snabdijevanju.⁴⁸⁾

Po naređenju Ministarstva za socijalnu politiku iz Beograda pregovori o okončanju ovih akcija počeli su 21. i trajali do 23. oktobra 1919. godine. U njima su učestvovali predstavnik Povjereništva za socijalnu politiku iz Sarajeva, inspektor Ministarstva za trgovinu i industriju iz Beograda, kotarski predsjednik, izaslanik Radničke komore, predstavnik Pokrajinskog radničkog sindikalnog vijeća za Bosnu i Hercegovinu, predstavnici firme Eissler i Ortlieb i radnički povjerenici izabrani na osnovu naredbe Zemaljske vlade br. 3440/SP od 17. aprila 1919. godine. Pregovori su vođeni u dvije grupe. Na jednoj strani su vođeni pregovori sa radnicima zaposlenim u željezničkom prometu, a na drugoj sa radnicima koji rade u pilani i željezničkoj radionici. Prvo su 22. 10. 1919. završeni pregovori sa radnicima iz željezničkog saobraćaja sa kojima je potpisan kolektivni ugovor. U ugovoru su prvo regulisana pitanja nadnica, zatim cijene životnih namirnica u radničkom konzumu, a riješena su i mnoga sitnija pitanja za koja su se radnici također zalagali.⁴⁹⁾

Drugog dana (23. 10. 1919) potpisan je i drugi kolektivni ugovor za radnike pilane i željezničke radionice. Prvim dijelom ovaj ugovor se odnosi na nadnice. Njime je predviđeno da majstori i poslovođe za 8-satno radno vrijeme dobiju 27,50 do 34 krune. Druga kategorija radnika (po stručnosti) imaće 26,50—31 k. treća 22,50—26,50, četvrta 19,50—21,50, peta 18,50—19,50, šesta 16—18, sedma 14—15 i osma 11—14 kruna na dan. Osim nadnica, radnici koji izdržavaju porodicu od 5 i više članova imaju i posebne dodatke. Tako radnik sa pet članova porodice (žena i troje djece) ima 2 krune dnevno dodatka, sa šest članova 3 krune dodatka, sa sedam i više članova 4 krune dodatka dnevno. Ugovorom su također regulisana i druga pitanja: životnih namirnica, drva za ogrev i dr.⁵⁰⁾

Radnici zaposleni u »Gegersenovoj šumskoj industriji d. d.«, iako su ranije započeli svoju akciju, tek 4. 11. 1919. sklapaju ugovor. Oni su kao brojčano slabiji od radnika firme Eissler i Ortlieb čekali da se okončaju

⁴⁸⁾ Isto, radnički povjerenici iz Olova — predstavnica Bosanske šumskoj industriji Eissler i Ortlieb u Zavidovićima.

⁴⁹⁾ Isto, Ugovor potpisan u Zavidovićima 22. 10. 1919. godine.

⁵⁰⁾ Isto, Ugovor sklopljen u Zavidovićima 23. 10. 1919.

pregovori u toj firmi da bi se onda prema tom ugovoru mogli i oni ravnati. Tako je i bilo i ugovor radnika Gregesena potpuno je identičan ugovoru radnika Eisslera i Ortlieba u svim njegovim dijelovima.⁵¹⁾

Uspjeh radnika u ovim akcijama je očit. Gotovo svi njihovi zahtjevi su prihvaćeni u potpunosti, neki djelomično, a gotovo i nema zahtjeva koji je bio u cjelini odbijen. Ugovori također pokazuju da radnici već uživaju stanovita prava na koja nekad nisu mogli ni pomišljati. To je u prvom redu radno vrijeme. Niko i ne pominje drugo radno vrijeme osim 8-satno, a svako produžavanje tog vremena reguliše se posebnim plaćanjem, na što poslodavci pristaju bez mnogo otpora. Pregovori se uopšte ne počinju bez prisustva legitimnih radničkih predstavnika, i to ne samo radničkih povjerenika nego i sindikalnih funkcionera i funkcionera radničkih zaštitnih ustanova. Ovaj fakat da sindikalni predstavnici ravnopravno sudjeluju u pregovorima o novim uslovima rada upućuje na zaključak da sindikat od vlasti nije priznat samo de iure nego i de facto.

Na prvi pogled izgledalo je da će ovi ugovori biti dugotrajni, jer su bili povoljni za radnike i rješavali su mnogo pitanja koja su bila sporna. Ipak, svega nekoliko dana od njihovog potpisivanja, počeli su se javljati novi zahtjevi. Razloga ovoj pojavi ima više. Prije svih, tu treba navesti nepridržavanje ugovora od strane uprava preduzeća, zatim pokušaj omalovažavanja, odnosno nepriznavanja radničkih povjerenika, pa stalni porast cijena životnih namirnica itd. Zemaljska vlada u Sarajevu, koja je budno pratila sve radničke akcije, a naročito u ovako krupnim preduzećima, pokušavala je da otkloni uzroke nesporazuma. Ona je Kotarskoj ispostavi u Zavidovićima uputila i posebna uputstva kojima se nalaže rješavanje i otklanjanje svih spornih tačaka na relaciji preduzeće—radnik. Iz uputstva se, na primjer, vidi da jedan od suvlasnika firme Eissler i Ortlieb neće da prizna radničke povjerenike, pa se s tim u vezi ispostava poziva da upozori upravu preduzeća na to: »... da su radnički povjerenici postavljeni kako u interesu radnika tako i u interesu poduzetnika. Uprava tvrtke je dužna da u svim radničkim pitanjima koja prema spomenutoj naredbi spadaju u područje rada radničkih povjerenika stoji u neprekidnoj vezi s izabranim povjerenicima.«⁵²⁾ Cijene životnih namirnica su vrlo važan razlog zbog kojeg radnici vrlo često traže reviziju kolektivnih ugovora. Kako skaču cijene životnim namirnicama, tako radnici traže povećanje plata. Trgovci obično budno prate kretanje među radnicima i njihove uspjehe u tarifnim i štrajkačkim akcijama, pa onda, prema tome, podešavaju cijene robi kojom trguju. Tako je i ovog puta bilo u Zavidovićima. Nakon što su radnici u oba zavidovička preduzeća potpisali kolektivne ugovore koji im garantuju znatno povećanje plata, trgovci su cijene nekim životnim namirnicama povećali i za čitavih 100%. Slučaj je zaista bio toliko upadan da se i Zemaljska vlada morala umiješati. Ona lokalnim organima vlasti naređuje: »... da protiv lihvara u smislu postojećih naredaba i zakona najstrože bez obzira na stalež i osobu postupa. Pozitivan uspjeh može se u tom pravcu samo onda očekivati, ako se propisi o lihvi strogo i nepristrasno provode.«⁵³⁾

⁵¹⁾ Isto, Ugovor od 4. 11. 1919.

⁵²⁾ Isto, Zemaljska vlada u Sarajevu — Kotarskoj ispostavi Zavidovićima.

⁵³⁾ Isto.

Samo petnaest dana nakon potpisivanja vrlo povoljnog kolektivnog ugovora, zbog razloga koje smo naprijed pobrojali, pilanski radnici, zaposleni kod Gregersena, ponovo su (19. 11. 1919) obustavili posao i stupili u štrajk. Njihovi zahtjevi su opet vezani za nadnice, namirnice, radno vrijeme, odnosno plaćanje prekovremenog rada itd. Intervencijom iz Sarajeva kod Kotarske ispostave Zavidovići došlo je do posredovanja u sporu. Povedeni su pregovori o radničkim zahtjevima i radnicima je obećano, ako odmah nastave raditi, da će im zahtjevi biti ispunjeni. Posao je u preduzeću nastavljen, a nije nam poznato da li su ova obećanja ispunjena.⁵⁴⁾

Nakon sklapanja kolektivnog ugovora u oktobru, firmi Eissler i Ortlieb su se prvi obratili radnici iz manipulacije u Podžeplju (selo kod Rogatice) koji zahtijevaju da se i sa njima sklopi tarifni ugovor. Na ovom reviru Eissler i Ortlieb je imao oko 300 radnika koji, uglavnom, nisu imali nikakva prava koja radnici inače uživaju. Sada ti radnici od firme zahtijevaju dnevnice u rasponu od 25 do 35 kruna, a za radnike mlađe od 16 godine 20 do 25 kruna. Zatim se u njihovom podnesku upravi firme ređaju zahtjevi za životne namirnice, odjeću i obuću, alat itd. Oni također zahtijevaju 8 satno radno vrijeme, mjesečnu isplatu od 1. do 4. u mjesecu i da oni sami između sebe biraju poslovođe i nadglednike koji bi imali fiksnu platu od 700—900 kruna. Vrlo su zanimljiva dva posljednja zahtjeva. Jednim se zahtijeva nabavka sanitetskog materijala i sanitetskog vagona kako bi se »...za svaki hrđav slučaj mogao radnik spasiti«, a drugim se traži da se iz posla niko ne može otpustiti bez »radničkog odbora«. Krajnji rok do kojeg radnici zahtijevaju ispunjavanje »svih« zahtjeva je 25. decembar 1919. g. inače stupaju u štrajk.⁵⁵⁾ Pregovori o radničkim zahtjevima nisu mogli otpočeti na vrijeme, pa je Radnički odbor, koji rukovodi akcijom, krajnji rok za ispunjenje zahtjeva pomjerio do 15. januara 1920. godine, s tim da ugovor važi od 1. 1. 1920. godine.

Nakon ovih, Upravi firme su stigli i zahtjevi radnika zaposleni u pilani u Zavidovićima. Radnici su nakon petodnevnog štrajka postavili sljedeće zahtjeve: priznavanje radničke sindikalne organizacije, priznavanje radničkih povjerenika i zapošljavanje radnika u pilanu samo uz prisustvo radničkih predstavnika. Isticanje ovih zahtjeva na prvo mjesto predstavlja veliku novinu. Obično se na prvom mjestu radničkih zahtjeva nalaze nadnice, životne namirnice, radno vrijeme i drugi zahtjevi ekonomske prirode a zahtjevi kojima se regulišu staleška pitanja se negdje na kraju spomenu ili ne spomenu. Ovdje to nije slučaj i zaslužuje zato da se istakne. Na drugom mjestu zahtjeva su radničke plate. Tu se za 14 raznih zvanja i kvalifikacija u pilani traže nadnice od 19 kruna (za mlade radnike, »dječake kod drva«), do 45 kruna (za majstore). Za radnike u mašinskoj sali, koji su razvrstani u 9 kategorija, po istom principu se traže nadnice od 20 do 45 kruna. Slično su iskazani i radnici u radionici, na stovarištu, rampi, magacinima, fabrici sanduka i ostali raspoređeni po raznim punktovima i pogonima preduzeća. Posebna grupa zahtjeva odnosi se na bolnicu, sanitetski materijal i ljekare. Tu se traži obnavljanje tokom rata upropašćenog inventara, nabavljanje do-

⁵⁴⁾ Isto, Povjereništvo za socijalnu politiku Sarajevo — Ministarstvu unutrašnjih dela Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca Beograd.

⁵⁵⁾ Isto, Podružnica Saveza drvodjeljskih radnika Podžeplje — Upravi firme Eissler i Ortlieb Zavidovići.

voljnih količina potrebnog sanitetskog materijala, uređenje sanitetskog vagona i opreme za prenos bolesnika. Ljekaru treba regulisati platu tako kako odgovara momentalnim prilikama. Treći dio zahtjeva odnosi se na životne namirnice, njihovu količinu, kvalitet i cijene. Nekoliko zahtjeva vezano je za odjeću i obuću, a dugački spisak radničkih zahtjeva završava traženjem da se radnicima, pet dana provedenih u štrajku, plati, da se radnik po povratku sa godišnjeg odmora ili nekog drugog dopusta ponovo postavi na isto radno mjesto na kojem je bio prije dopusta i, na kraju, traže garanciju da niko neće biti otpušten sa posla zbog učešća u ovoj akciji.⁵⁶⁾

Preduzeće Eissler i Ortlieb je 21. januara 1920. godine dobilo i treći zahtjev, ovog puta od radnika i namještenika zaposlenih u željezničkom prometu i željezničkoj radionici. Orazlažući svoje zahtjeve, ovi radnici ističu da su za posljednja dva tri mjeseca cijene životnih namirnica porasle za 200 do 300%, pa im povećanje plata koje su dobili ugovorom od 21. 10 1919. ne samo da neće moći donijeti lijek kojim su mislili liječiti rane nanese ratom i njegovim posljedicama nego njime zbog stalnih poskupljenja nisu dobili ništa. Zato oni traže povećanje plata radnicima svih kategorija (u svom zahtjevu su taksativno naveli sva zanimanja i raspone plata, odnosno dnevnicama, koje traže). Zahtjevaju 8 satno radno vrijeme, a sve što prelazi preko 8 sati dnevno, da se plaća 50% više. Što se tiče životnih namirnica i njihovih cijena, zalažu se da cijene ostanu onakve kakve su određene ranijim kolektivnim ugovorom. Posebno zahtijevaju da uprava preduzeća prizna podružnicu »Saveza saobraćajnih i transportnih radnika i službenika«, sa sjedištem u Olovu za jedinog predstavnika zaposlenog osoblja na željeznici.⁵⁷⁾

Pregovori o svim ovim zahtjevima povedeni su 20. januara i trajali su do 24. januara 1920. godine kada su potpisani novi kolektivni ugovori. Kao i na pregovorima oktobra 1919. godine, i sada su pored dviju zainteresovanih strana — predstavnika radnika i firme — njima prisutni predstavnici sindikalnog vijeća iz Sarajeva, predstavnik Zemaljske vlade u Sarajevu i predstavnik lokalnih organa vlasti. Ukupno su potpisana tri tarifna ugovora. Prvi je potpisan 21. januara 1920. godine i odnosio se na pilanske radnike iz Zavidovića. Njim se na prvom mjestu reguliše pitanje radničkih sindikalnih organizacija. Firma naime prvi put u jednom dokumentu priznaje radničku sindikalnu organizaciju i obavezuje se da će u kontaktu s njom raspravljati i rješavati opšta radnička pitanja. O pitanju nadnica ugovoreno je da se radnicima poveća osnovna plata (prema onoj koju su imali po ugovoru od 23.10. 1919. g.) na taj način što će radnici koji su imali nadnicu od 11 do 15,50 kruna dobiti 40% povišice, radnici koji su imali dnevnicu od 16 do 19,50 kruna dobijaju 35% povišice, a radnici sa nadnicama 20 i više kruna dobivaju 30% povišice. Ovaj ugovor o dnevnicama će se primjenjivati od 22. 1. 1920. godine. Sve druge obaveze firme u pogledu životnih namirnica, ogrevnog drveta, doplatka na članove porodice, odjeće i obuće koje su regulisane ranijim ugovorom i uz cijene koje su ranije određene važe i dalje. Regulisano je i pitanje godišnjeg odmora na taj način što svaki

⁵⁶⁾ ABiH, ZV. Prez. br. 12. 635/1921. Zahtjev sastavljen u Zavidovićima 17. 1. 1920. god. ispred zaposlenog radništva Bosanske šumske industrije Eissler i Ortlieb, potpisan od strane šestorice radničkih povjerenika.

⁵⁷⁾ Isto, Predstavka radničkih povjerenika željezničara — Bosanskoj šumskoj industriji Eissler i Ortlieb.

radnik može dobiti od 1 do 3 sedmice dopusta koji mu, međutim, nije plaćen, a može ga dobiti kad želi, osim ako se na odmoru ne nalazi više od 10% radnika u kojem slučaju mora sačekati. U potpunosti su prihvaćeni i zahtjevi koji se odnose na sanitetsku zaštitu. Učenicima (šegrtima) određena su primanja zavisno od toga u kojoj su godini zanata. Među završnim odredbama ugovora nalaze se i one koje regulišu plaćanje prekovremenog rada (do 2 sata 50% više, a preko dva sata, kao i nedeljom i praznikom 100% više), kad radnici stižu pravo na odjeću i obuću, kao i ona da se niko zbog učešća u ovoj akciji, koja se potpisivanjem ugovora smatra završenom, neće biti otpušten niti kažnjen.⁵⁸⁾

Drugi su 22. januara 1920. godine potpisali ugovor radnički povjerenici u ime željezničkog osoblja i radnika željezničke radionice. I u njihovom slučaju se još u preambuli ugovora nalaze stavovi o priznavanju radničke sindikalne organizacije i radničkih povjerenika i obaveze preduzeća prema njima. Svi radnici su dobili 30 do 40% povišicu na osnovne plate, a usvojeni su i svi drugi zahtjevi koje smo pomenuli. Što se tiče plaćanja prekovremenog rada u saobraćaju, određeni su paušalni iznosi za više radnih mjesta na kojima ima potrebe za prekovremenim radom. Sve druge stavke ugovora su iste, kao i u ugovoru pilanskih radnika.⁵⁹⁾

Posljednji su ugovor potpisali radnički povjerenici šumske manipulacije iz Podžepnja. Njihov ugovor je u svim tačkama, osim plata, identičan onom koji su potpisali pilanski radnici u Zavidovićima. Svi radnici u Podžepnju koji su imali dnevnicu od 18 do 22 krune dobili su povišicu od 50%, a ostali koji su imali više od 22 krune na dan dobili su paušalno po 11 kruna povišice na dan.⁶⁰⁾

Nakon stupanja na snagu ovih ugovora, koji nesumnjivo predstavljaju značajne uspjehe radnika u borbi za njihova ekonomska i staleška prava, bilo je primjetno da su radnici zadovoljni postignutim uspjesima u svojoj borbi, jer sitni zahtjevi koji su izneseni 28. 3. 1920. godine pred firmu, pa onda povučeni od samih radnika, upućuju upravo na to. I 19. aprila 1920. godine potpisani ugovor, zapravo zapisnik koji je pridodan ranijem ugovoru⁶¹⁾, a koji reguliše povećanje plata nekim kategorijama radnika, jer su u ugovoru od 21. januara 1920. godine slabije prošli od ostalih, takođe navodi na isti zaključak.

Češćim vođenjem akcija (i tarifnih i štrajkačkih), radnici Firme Bissler i Ortlieb su za kratko vrijeme odmakli u visini plata u poređenju sa svojim kolegama zaposlenim u Gregersenovom d. d. preduzeću. Oni su za 25 do 30% imali veće plate, pa su zato i radnici Gregersena pokušali da nešto postignu vođenjem tarifnih pregovora. Zahtijevali su samo jedno — povećanje plata. Pregovori su vođeni, pa prekidani i ponovo vođeni, da bi konačno 27. 4. 1920. godine bio potpisan kolektivni ugovor kojim su svi radnici Gregersenove šumske industrije linearno dobili po 4 krune povišice na dan.⁶²⁾

⁵⁸⁾ Isto, Ugovor sklopljen 21. 1. 1920. god.

⁵⁹⁾ Isto, Vidjeti Ugovor sklopljen 22. 1. 1920.

⁶⁰⁾ Isto, Ugovor od 23. 1. 1920. godine.

⁶¹⁾ Isto, Zapisnik sastavljen 19. 4. 1920.

⁶²⁾ Isto, Kotarska ispostava Zavidovići — Povjereništvu za socijalnu politiku Sarajevo.

Kao i 1919. godina i 1920. je u Bosni i Hercegovini bila ispunjena brojnim tarifnim i štrajkačkim akcijama. Kako su cijene životnim namirnicama i drugim robama skakale iz dana u dan, tako su i radnici, htjeli ne htjeli, morali u svojim zahtjevima pratiti skupoću, jer drugačije ne bi mogli živjeti. Dešavalo se da samo u jednom mjesecu radnici vode po petnaestak tarifnih i isto toliko štrajkačkih akcija, tako da je broj akcija bio toliko velik da ih ponekad ni radnička sindikalna i druga štampa nije uspijevala ni zabilježiti. Tako su, na primjer, u mjesecu januaru vođeni ovi tarifni pokreti: 5. januara 1920. godine vođeni su pregovori za povišicu plata i poboljšanje radnih uslova u sarajevskom paramlinu. Uspjeh pregovora je za radnike bio zadovoljavajući; 15. i 16. januara vođeni su pregovori između pekarskih radnika i njihovih poslodavaca za povišicu plata. Rezultatom pregovora radnici su bili zadovoljni; 17. januara u Zemaljskoj vladi su vođeni pregovori između predstavnika rudarskih radnika Bosne i Hercegovine i Rudarskog odsjeka vlade o poboljšanju materijalnog položaja rudara. Zahtjeve za rješavanje ovog pitanja rudarska sindikalna organizacija je podnijela još prije tri mjeseca. Uspjeh pregovora za radnike bio je veliki. Postignut je sporazum po kome radnici dobijaju 70% povišice na dotadašnje plate; 18. januara vodili su pregovore dimnjačarski radnici sa svojim poslodavcima. Zahtjevi radnika su usvojeni; 19. januara počeli su pregovori između brijačkih majstora i njihovih radnika za povećanje plata; O pregovorima radnika Firme Eissler i Ortlieb 20, 21, 22. i 23. januara 1920. godine već smo govorili; 26. januara su posredstvom Zemaljske vlade vođeni pregovori između Firme »Ferum« (ranije Racher i Babić) i njenih radnika i namještenika. Uspjeh radnika bio je zadovoljavajući; 28. januara, kao i dva puta ranije, posredovalo je sindikalno vijeće kod duhanske režije zbog djelomičnog štrajka radnika Fabrike duhana u Banjaluci; 28. i 29. januara vođeni su pregovori za poboljšanje materijalnog položaja šumskih radnika u Krušćici kod »Han Kumpanije«. ⁶³⁾ U ovom mjesecu su vođene i druge akcije koje također treba da pomenemo. Tu je, na primjer, štrajk radnika šumsko industrijskog preduzeća u Dobrljinu kod Bosanskog Novog. Počeo je 21. januara 1920. godine kada su radnici istakli zahtjeve za povećanje plata za 70%. O svojim zahtjevima radnici su desetak dana prije stupanja u štrajk razgovarali sa povjerenikom šuma i ruda Jankovićem iz Beograda koji im je obećao povišicu. U toku štrajka radnici su sami održavali red u preduzeću i oko njega. Odlučni su u svojim zahtjevima i kažu da neće početi raditi sve dok im se pozitivno ne riješe zahtjevi. Nakon pet dana štrajka, za koje vrijeme je i žandarmerijska patrola pazila na štrajkače i red u preduzeću, iz Beograda je, po nalogu »gospodina povjerenika Jankovića«, javljeno da je naređenje u pogledu povišica radničkih plata poslato upravi preduzeća 25. januara. Zahvaljujući tome, 26. januara 1920. godine završen je ovaj štrajk. ⁶⁴⁾

Krajem januara i u februaru 1920. godine vođeno je nekoliko štrajkova koji nisu imali neki poseban uspjeh ni značaj za radnički pokret Bosne i Hercegovine. Ipak, mi ćemo ih pomenuti koliko da budu zabilježeni. Svi radnici (njih 150—200) pilane »Bosna« u Begov Hanu 23. januara stupili su u štrajk tražeći povećanje plata. Bez nekog značajnijeg uspjeha, štrajk je

⁶³⁾ *Glas Slobode*, Sarajevo, br. 21/1920.

⁶⁴⁾ ABiH, ZV. Prez. brojevi 517 i 567/1920. i Arhiv Bosanske krajine Banja Luka, Okružna oblast Banja Luke br. 59 prez.

završen 26. januara 1920. godine kada su svi radnici došli na posao. Radništvo rudnika uglja u Brezi 7. 2. 1920. godine također je stupilo u štrajk tražeći veće plate. Uzrok izbijanja ovog štrajka po svemu sudeći leži u krivom tumačenju, odnosno neshvatanju već potpisanog tarifnog ugovora, jer, izgleda, radnicima nije bilo jasno šta su dobili tim ugovorom. Nakon razjašnjenja, spor je bio izgladen i štrajk prekinut. Istog dana, kada je izbio ovaj štrajk u Brezi, stupili su u štrajk i radnici parne pilane u Živinicama zahtijevajući povećanje nadnica. Za ovu akciju se može reći da je potpuno propala i prošla sasvim neopaženo, jer su radnici stupili u štrajk upravo u vrijeme kada pilana nije radila zbog remonta parnih kotlova. Mnogo više uspjeha nije imala ni akcija radništva rudokopa »Una« u Lješljanima koja je povedena 20. februara 1920. godine. Nešto bolje od svih ovih prošao je štrajk pilanskih radnika u Banjaluci. Njih 300 su stupili u štrajk nakon što Uprava preduzeća nije htjela da udovolji njihovim pismenim zahtjevima za povećanje plate i poboljšanje radnih uslova. Tek nakon nekoliko dana štrajka Uprava preduzeća je bila prisiljena da udovolji radničkim zahtjevima.⁶⁵⁾

Za razliku od ovih sitnih i uglavnom bezuspješnih i slabo organizovanih akcija, tarifni pokret radnika zeničke željezare je imao sasvim drugačiji tok i završetak. Radnici Željezare su 2. februara 1920. godine predali upravi preduzeća svoje zahtjeve kojima, između ostalog, traže povećanje plata za 100%. Više dana radnici su čekali odgovor uprave preduzeća na svoj memorandum. Nakon petnaestak dana čekanja, radnicima je ponestalo strpljenja pa su 20. 2. 1920. na kratko vrijeme obustavili cjelokupan posao u Željezari. Ipak 24. februara 1920. godine, nakon obavljenih svih priprema, povedeni su pregovori o radničkim zahtjevima iznesenim u memorandumu. Pregovore su vodili direktor preduzeća i radnički povjerenici, a njima su pristupovali i delegati Radničkog sindikalnog vijeća i Radničke komore iz Sarajeva. Pregovori su trajali sve do 26. februara u podne kada je potpisan kolektivni ugovor. Prethodno, 25. februara bili su pozvani svi radnici na skupštinu da bi se izjasnili o nekim spornim pitanjima iskrslim u toku pregovora. Potpisani kolektivni ugovor predstavlja veliki uspjeh radnika i njihove sindikalne organizacije. Njime je predviđeno povećanje nadnice za 100% za sve radnike koji rade na takozvanim proizvodnim poslovima, a 80% za sve radnike na režijskim poslovima, šegrte i radnike na ostalim poslovima. Svima radnicima je za 100% povišen skuparinski doplatok na nove temeljne plate. Predviđeno je, zatim, da se svaki prekovremeni rad i rad nedjeljom i praznikom plaća najmanje 50% više, a zanatlijama i majstorima prva dva sata 50%, a ostali i rad nedjeljom i praznikom 100% više. Oženjeni radnici dobivaju po ugovoru na ženu i svako dijete do 14 godina doplatok u visini od 1 krune dnevno, umjesto 40 helera, koliko su do tada imali. Isplate se vrše na kraju mjeseca. Ugovor takođe sadrži odrednice kojima se reguliše snabdijevanje životnim namirnicama u radničkom konzumu. Tu se kaže da su cijene životnim namirnicama ostale iste kao i ranije, a da radnik na svoje ime može dobiti 16 kg brašna, 1 kg masti, 1 kg šećera i ostale namirnice, kao i da tada, a na svakog člana svoje porodice po 6 kg brašna, 1 kg masti i 1/2 kg šećera. Brašno »O« radnici dobivaju po cijeni od 1,60 kruna za kg, brašno

⁶⁵⁾ O ovim štrajkovima vidjeti: ABiH, ZV, prez. brojevi: 652, 940, 1227, 1237 i 1679/1920. i *Glas Slobode*, Sarajevo, br. 28/1920.

za kruh po 1,20 k. za kg, a kukuruzno brašno po 0,86 k. za kilogram. Cijena masti je 20 kruna po kilogramu, a šećeru 2,70 kruna po kilogramu plus polovina od razlike između ove i kupovne cijene. Sve druge namirnice prodaju se po nabavnim cijenama. Ugovorom se priznaje i radnička sindikalna organizacija, a radničkim povjerenicima daje pravo suodlučivanja pri primanju i otpuštanju radnika. Povišica plate stupa na snagu 1. februara 1920. godine. Radno vrijeme 8 sati dnevno, a početak i kraj radnog vremena određuje se u sporazumu sa radničkim povjerenicima. Zahtjevi radnika su, prema ovome što se vidi, usvojeni u cjelini, osim u jednom spornom pitanju, a to je plaćanje prekovremenog rada radnika koji rade u neprekinutom pogonu (na visokoj peći). Tu je, većinom glasova, na skupštini odlučeno da se taj rad plaća 50% više i nedjeljom i praznikom, a ne 100% kako je traženo. Kad već pominjemo skupštinu, da navedemo i ovo: svi prisutni radnici su se izjasnili za davanje po jedne nadnice za uređenje prostorija Radničkog doma i prilog *Glasu Slobode*.⁶⁶⁾

Štrajk stolarskih radnika u Sarajevu, vođen od 1. do 5. marta 1920. godine, u kojem su radnici uspjeli da dobiju povišicu plata za 35%, zanimljiv je i po nečemu drugom. Stolarski poslodavci, vlasnici firmi, pokušali su da se ujedine i odbiju radničke zahtjeve. Na prvim pregovorima između predstavnika drvodjeljaca i njihovih poslodavaca, vođenim 27. februara, radnici su svoj zahtjev za povećanje plate sa 60% sveli na 40%, a poslodavci ni to nisu prihvatili. Uoči izbijanja štrajka, nekoliko sitnijih vlasnika je prihvatilo radničke uslove i u njihovim radionicama nije ni došlo do štrajka, ali najkrupniji vlasnici na čelu sa Butaconi — Venturinijem, Hofenderom, Mihalićem, Taboryem, braćom Finči, Suchym, braćom Kabiljo i drugim, nisu htjeli ni da čuju za tako »visoke« radničke zahtjeve. Ovi poslodavci su otišli tako daleko da su svojim kolegama, vlasnicima firmi po raznim mjestima Jugoslavije, razaslali pisma u kojima ih obavještavaju da su njihovi radnici podnijeli »... tako visoke zahtjeve, da im se ne mogu priznati«, pa pošto su se poslodavci iz većih preduzeća solidarisali, pozivaju i njih »... da nam se priključite radi toga, da, za slučaj da bi stolarski radnici odavde tamo tražili posao, ove ne primite«.⁶⁷⁾ Radnici u štrajku bili su jedinstveni i solidarni. Na inicijativu Radničke komore u Sarajevu, došlo je do posredovanja Vlade u ovom sporu, što je dovelo do ponovnih pregovora 5. marta i do konačnog sporazuma kojim je ovaj štrajk završen.

Početak mjeseca marta donio je uspjeh radnicima još jednog sarajevskog preduzeća. Radnici i namještenici Sarajevske pivare postigli su, poslije nekoliko pregovora, uspjeh potpisavši takav kolektivni ugovor, kakav je rijetko koja organizacija radnika u Bosni i Hercegovini uspjela da potpiše i prije i poslije. Pošto je riječ o zaista jedinstvenom uspjehu organizovanih radnika, iznijecemo nešto više detalja iz ovog ugovora. Prvo je regulisano pitanje plata. Svi radnici koji su imali do 500 kruna mjesečno dobili su povišicu od 100%. Ostali radnici i namještenici dobili su ove iznose:

sa preko 500 k do 550 za 95%

sa preko 550 k do 600 za 90%

⁶⁶⁾ O ovoj akciji vidjeti: ABiH, ZV. prez. br. 1844/1920. i *Glas Slobode*, Sarajevo, br. 44/1920.

⁶⁷⁾ *Glas Slobode*, Sarajevo, brojevi 46 i 53/1920.

sa preko 600 k do 650	za 85 ⁰ / ₀
sa preko 650 k do 700	za 80 ⁰ / ₀
sa preko 700 k do 800	za 75 ⁰ / ₀
sa preko 800 k do 1000	za 70 ⁰ / ₀
sa preko 1000 k do 1200	za 65 ⁰ / ₀
sa preko 1200 k do 1500	za 60 ⁰ / ₀
sa preko 1500 k do 1700	za 55 ⁰ / ₀
sa preko 1700 k do 1900	za 50 ⁰ / ₀
sa preko 1900 k do 2100	za 45 ⁰ / ₀
sa preko 2100 k	za 40 ⁰ / ₀

Osim ovako velikih povećanja plata, i mnoge druge stavke ugovora su značajne i donose radnicima i namještenicima mnogo. Tako »pivari« i »strojari« koji ne mogu dobiti stan od preduzeća i koji su oženjeni dobivaju 180 k., a neoženjeni 90 k. mjesečno. Činovnicima se doplatak na ogrev sa 30 povećava na 100 k. mjesečno oženjenim i 50 k. neoženjenim. Dodatak na odijelo se prema onom iz oktobra 1919. godine povećava za 80⁰/₀. Radnici koji nemaju mjesečnu platu dobivaju nadnice koje variraju kod muških između 26—30 k. a kod žena između 16—20 k. Početna plata za tehničke činovnike i profesionaliste najmanje je 1000 k. mjesečno ili 40 k. dnevno, za muško pomoćno osoblje 25 k. a za žensko 15 k. dnevno; ispitani ložač ima 38 k, a neispitani 34 k. dnevno.

Pored toga pivara svojim namještenicima, koji su zaposleni najmanje 2 godine, za vrijeme bolesti, počevši od trećeg dana bolovanja, pa do šest nedelja, daje razliku između bolesničke pomoći i plate. Preduzeće, zatim, priznaje radničku organizaciju, obavezuje se da će analogno tome u posao primati samo sindikalno organizovane radnike ili one koji izjave da su voljni stupiti u sindikat. Radničkim delegatima koji budu birani za kongrese i slične skupove organizovanog radništva preduzeće daje plaćeni dopust do najviše 10 dana. Radnici i namještenici imaju pravo na plaćeni godišnji odmor, i to: činovnici do 5 godina službe na 10-dnevni, sa preko 5 do 15 godina službe na 21-dnevni, a sa preko 15 godina službe na 28-dnevni plaćeni dopust. Ostali radnici i namještenici do 5 godina službe imaju 12-dnevni, a sa preko 5 godina 21-dnevni godišnji plaćeni odmor. Poslije ovih dolaze odredbe o pravu na »pivski deputat«, na ogrev uz režijsku cijenu, doplaci za portire i noćne čuvarc, za prekovremeni rad, paušal za cipele osoblju koje radi u podrumu na pranju suđa itd. Sve odredbe ovog ugovora vrijede i za radnike i namještenike pivare u Tuzli.⁴⁸⁾ Potrebno je napomenuti još i ovo: u akciji su jedinstveno istupali radnici i činovnici, a i jedni i drugi imaju dobre sindikalne organizacije. Još jedna zanimljivost vezana je za ovo preduzeće: otkako postoji sindikalna organizacija u njemu, a ona spada među najstarije u gradu, nikad neko tarifno pitanje nije dovelo do štrajka. Organizacija je uvijek svojom snagom i odlučnošću uspijevala da za sva pitanja nađe odgovarajuća rješenja putem pregovora, svojim zalaganjem a na zadovoljstvo radnika i namještenika.

⁴⁸⁾ Svi podaci o ovoj akciji prema: *Glas Slobode*, Sarajevo, br. 53/1920.

U situaciji kad mnoge sindikalne podružnice, savezi, pododbori itd. vrlo često pokreću tarifne akcije i štrajkove bez dovoljno pripreme, bez procjene situacije, kada se stupa u akciju ne obavještavajući pri tom ni svoj savez ni pokrajinska i savezna rukovodstva sindikata o namjeranim akcijama, zbog čega mnogi pokreti nisu uspjeli ili nisu uspjeli onako kako bi mogli. Centralno radničko sindikalno vijeće Jugoslavije (CRSVJ) obavilo je u martu 1920. godine »Pravilnik o štrajkovima« i naredilo svim sindikalnim savezima i podružnicama, članovima CRSVJ, da se pridržavaju Pravilnika. Iznoseći mišljenja da je štrajk u normalnim prilikama u jednoj državi najoštrije sredstvo klasne borbe, CRSVJ smatra da se zato štrajkovima mora posvetiti najozbiljnija pažnja, da se oni stalno moraju proučavati, kao što se mora proučavati i cjelishodnost njegove primjene u datom momentu. Da bi se to postiglo, CRSVJ je odlučilo da propiše obavezne odredbe kojih bi se ubuduće u svim štrajkovima morali pridržavati. Prilikom svih priprema za napadne ili odbrambene štrajkove, prema ovom pravilniku, treba da budu obaviještene sve sindikalne instance — podružnice savez — savez pokrajinsko rukovodstvo — pokrajinsko rukovodstvo Centralno vijeće, kako bi akcija imala što više izgleda na uspjeh, odnosno radi zajedničkog odlučivanja u svakom konkretnom slučaju. To treba obavljati putem izvještaja na sljedeći način: podružnica koja priprema štrajk treba da izvijesti o brojnom stanju organizovanih i neorganizovanih radnika dotične struke u mjestu gdje se akcija namjerava voditi, u okolnim mjestima, u pokrajini i zemlji. Zatim treba da izvijesti o momentalnim cijenama životnih namirnica u mjestu, kakve su nadnice ili plate, koliko je radno vrijeme, kakav je dotadašnji kolektivni ugovor, gdje se radnici snabdijevaju životnim namirnicama i gdje stanuju. Zatim da navede broj zainteresovanih kvalifikovanih i nekvalifikovanih radnika za akciju i šta radnici zahtijevaju (skraćenje radnog vremena, povećanje plata, akord, otkaz i sl.). Kakve su finansijske prilike u dotičnom savezu, kolika im je potrebna pomoć za vrijeme štrajka, zatim kakva je privredna konjunktura dotičnih preduzeća, imaju li sirovina za proizvodnju, kako stoje lageri gotove robe, je li roba pojeftinila ili poskupjela u posljednja 3 mjeseca. Zatim se traži da se izvjesti o raspoloženju poslodavaca, da li su oni ujedinjeni sa poslodavcima iz drugih srodnih preduzeća itd. Svaki planirani štrajk, po Pravilniku, mora se prijaviti 14 dana prije Centralnom radničkom sindikalnom vijeću Jugoslavije, a zatim svake sedmice izvještavati o toku štrajka. Od ovog pravila izuzimaju se štrajkovi i tarifni pokreti rudara, pilanskih radnika, bankovnih činovnika, učitelja, poštara, brodaraca i željezničara koji svoje pokrete moraju najaviti sindikalnom vijeću mjesec dana prije početka akcije. Što se tiče štrajkova iz solidarnosti za njih Pravilnik predviđa da se mogu voditi samo kad to CRSVJ odluči i odobri. Isto tako pomaganje štrajkova vršiče se posredstvom i sa odobrenjem Centralnog vijeća, a od pomoći će biti isključeni štrajkovi povedeni na svoju ruku, bez odobrenja sindikalnog rukovodstva, kao i oni čiji savezi za 3 mjeseca nisu platili članarinu.⁶⁹⁾

Donošenje ovakvog Pravilnika sigurno je imalo cilj da mnogobrojne radničke tarifne i štrajkačke akcije dobiju organizovanu formu, da im se da zvanični karakter. Isto tako vjerovatno se njime željelo postići to da radnič-

⁶⁹⁾ *Glas Slobode*, Sarajevo, br. 55/1920.

ke akcije donose učesnicima trajnije i veće uspjehe. Međutim, pitanje je da li su sve odredbe Pravilnika najsvretnije izabrane, naročito one koje se odnose na vrijeme određeno za najavljivanje akcije. Čini nam se da su ti rokovi (14 i pogotovu 30 dana) suviše dugački, pa je Pravilnik, što se toga tiče, mogao predstavljati i kočnicu u donošenju odluke za stupanje u akciju. Želja da se prije pokretanja akcije ispitaju sve okolnosti koje mogu uticati na tok i uspjeh akcije, da se odabere najpodesniji trenutak, da se vodi računa o broju radnika koji su voljni stupiti u akciju i onih koji su spremni podržati ih i pomoći svakako je za pohvalu, ali je neke druge odredbe trebalo ili ublažiti ili drugačije formulisati. Nekim od tih odrednica su, u stvari, radnicima vezane ruke, jer nisu blagovremeno mogli reagovati na mjere vlasnika preduzeća, organa vlasti i sl. naravno, ako su htjeli poštivati Pravilnik.

Nakon donošenja Pravilnika i određenog uticaja koji je on imao u odlučivanju pojedinih sindikalnih organizacija da povedu štrajkačku ili tarifnu akciju, dešavalo se kao i prije njegovog donošenja da i najbolje pripremljena akcija, sa jedinstvenim učešćem radnika, podrškom radničkih zaštitnih ustanova itd. ipak naiđe na neku nepremostivu teškoću i propadne, ali je to bilo rjeđe. Dobro pripremljene i od organizacija vođene akcije uglavnom su završavale uspjesima radnika. Takav primjer predstavlja akcija radnica i radnika Tvornica duhana u Sarajevu, Mostaru, Banjaluci i Travniku koji su 31. marta 1920. godine stupili u štrajk. Osnovni zahtjev radnika je povećanje plata za 50%. Njihovom štrajku prethodili su prvo pismeni zahtjev za povećanje plata podnesen još 15 januara 1920. godine, zatim pregovori u više navrata i konačno usvajanje radničkih zahtjeva od strane duhanske režije u Sarajevu i Uprave monopola u Beogradu. Ovim bi tarifni pokret bio i završen da je i Ministarstvo finansija bilo spremno da prihvati takav sporazum. Ono je to odbilo čak i poslije izričite molbe predsjednika Zemaljske vlade u Sarajevu koji je lično pismom intervenisao kod ministra finansija da odobri traženu povišicu kako bi se izbjegao štrajk. Ministarstvo nije do 31. marta prihvatilo zahtjev, a to je bio rok koji su radnici odredili kao krajnji za prihvatanje njihovih zahtjeva, pa je tako toga dana u sve četiri bosansko-hercegovačke fabrike duhana započeo štrajk svih radnika.

Obrazlažući svoje zahtjeve za povećanje plata od 50%, radnici su naveli da je prosječna plata odraslog radnika u magacinu 25 kruna dnevno, radnice na škartiranju 23 k, na pakovanju 22 k, na kartonima 24 k. itd. U nekim odjeljenjima ima radnica i radnika koji rade za samo 15 k. dnevno, a sedimične plate majstora i zanatlije kreću se od 210—330 kruna. Radnici ističu da su te plate vrlo male prema cijenama na tržištu, a da su znatno, čak upola manje od plata radnika u Fabrici duvana u Nišu i nekim drugim fabrikama.

Štrajk je započeo bez neke pompe, mirno, a tako je i tekao do kraja. Svi radnici i radnice su jedinstveni i solidarni u svojim zahtjevima. On i nije bio borbeni štrajk u pravom smislu te riječi, jer njegov karakter određuje više akt očaja, bezizlazne situacije u kojoj su se radnici ovih fabrika našli.

Nakon punih petnaest dana trajanja, štrajk je završen potpunim uspjehom radnika. Duhanskoj režiji u Sarajevu 14. aprila 1920. godine stigao je telegram od Uprave državnog monopola u Beogradu. Sadržaj telegrama

glasi: »Po vašem predlogu osamstotina šezdeset i jedan, isplatite radništvu pedeset procentno povišenje od 15. januara dalje. Osim toga jednokratnu novčanu potporu 360 kruna za ledične, 460 za oženjene bez dece, 560 za oženjene sa jednim detetom, 660 za oženjene sa dvoje dece, 760 kruna za oženjene sa troje dece i više. Pismena odluka otposlata«. Štrajkački odbor iz Sarajeva odmah je obavijestio štrajkače u Mostaru, Banjaluci i Travniku o tome da je došao telegram kojim se obavještava da su radnički zahtjevi usvojeni i da je na osnovu toga donesena odluka da se posao nastavi 15. aprila 1920. godine. Postavljen je samo jedan uslov u vezi sa otpočinjanjem rada i prestanka štrajka, a to je da se iplate odobrenih povišica i jednokratne pomoći obave za 4 dana. Pored toga, pridržano je pravo daljeg traženja da se plate monopolskim radnicima u raznim pokrajinama Jugoslavije izjednače.⁷⁰⁾

Preko 100 radnika sarajevskog paromlina stupilo je 10. aprila 1920. godine u štrajk pošto su se u pregovorima sa upravom uvjerali da ona nije voljna da izađe u susret njihovim zahtjevima. Radnici su za sve radnike koji imaju 1,90 kruna do 3 krune na sat tražili povišicu plata od sto posto, radnicima koji imaju preko 3 krune povišicu od 75% uz sve dotadašnje beneficije koje su imali pri kupovini jeftinijeg brašna. Uprava paramlina je, naime, svojim radnicima prodavala brašno za kruh po 2,30 kruna za kilogram, a bijelo po 3,50 k. po kg. Radnik samac je po ovim cijenama mogao kupiti 30 kg brašna, a oženjeni 50 kg i plus 10 kg za svako dijete. Sada Uprava mlina želi znatno povećati cijene brašnu (crnom na 6 k. po kg, a bijelom na 8 k. po kg), a na pregovorima je radnicima nudila znatno manju povišicu plata nego što su oni tražili. Nakon 10 dana trajanja, štrajk je ipak završen i 22. 4. 1920. svi radnici su već bili na poslu. Najspornije pitanje u pregovorima — kvota brašna — za koju se je uprava zalagala da bude smanjena, ostala je nepromijenjena, ali su cijene brašnu za radnike mlina povišene i iznose 4 k. za kg crnog brašna i 6 k. za kg bijelog brašna. Što se plata tiče, postignut je sporazum po kojem su radnici dobili:

oni koji su imali	1,75 k. do 2,10 k. na sat povišicu od	110%
oni koji su imali	2,10 k. do 2,30 k. na sat povišicu od	105%
oni koji su imali	2,30 k. do 2,70 k. na sat povišicu od	95%
oni koji su imali	2,70 k. do 3 k. na sat povišicu od	85%
oni koji su imali	3 k. do 3,40 k. na sat povišicu od	75%
oni koji su imali	3,40 k. do 3,80 k. na sat povišicu od	65%
oni koji su imali	3,80 k. do 4 k. na sat povišicu od	60%

Osim toga majstori mlina, strojari i zanatlije imaju pravo na stan i rasvjetu »u naturi«, a ako ne mogu od preduzeća dobiti stan, onda im pripada dodatak za stan u mjesečnom iznosu od 120 k. za oženjene, i 60 k. za neoženjene. Povišene su i plate radnicima koji primaju mjesečnu fiksnu platu za 40 do 50% uz sve beneficije koje su i ranije imali. Uprava preduzeća se također obavezala da nabavlja i druge životne namirnice i da ih prodaje po nabavnoj cijeni.⁷¹⁾

⁷⁰⁾ Podatke o ovom štrajku vidjeti u: ABiH, ZV. prez. brojevi: 2629, 2691, 3105, 3245, 3288 i 3379/1920; *Glas Slobode*, Sarajevo, brojevi: 70, 72 i 81/1920.

⁷¹⁾ *Glas Slobode*, Sarajevo, brojevi 80, 82 i 90/1920.

Prije nego što pređemo na generalni štrajk željezničara, navešćemo osnovne podatke za još nekoliko sitnijih tarifnih i štrajkačkih akcija. Štrajk slagarskih radnika »Hrvatske tiskare« u Mostaru počeo je 9. marta 1920. godine i trajao do poslije 17. aprila 1920. godine. Radnici su zahtijevali povećanje plata, a sa upravom preduzeća su se veoma dugo sporili oko zapošljavanja novih radnika. Radnici su, naime, zahtijevali da se na posao primaju samo sindikalno organizovani radnici, a Uprava preduzeća nije htjela da se složi s tim. Radništvo firme »Danica« u Bosanskom Brodu stupilo je 22. marta 1920. godine u štrajk, tražeći povećanje plata. Kada je Direkcija preduzeća udovoljila radničkim zahtjevima, 28. marta prestao je i štrajk. Svi radnici i namještenici »Bosanskog dioničkog društva za elektriku« u Jajcu 1. aprila 1920. godine u znak protesta protiv proganjanja radnika-stranaca obustavili su rad i tom prilikom održali skupštinu na kojoj su usvojili rezoluciju protiv progona nedužnih ljudi. Trgovački namještenici u radnji I. Z. Danona (njih 18) u Sarajevu stupili su 14. aprila 1920. godine u štrajk tražeći bolje radne uslove i veće plate. Na pregovorima vođenim 16. i 17. aprila 1920. godine potpisan je novi kolektivni ugovor kojim je završen tarifni pokret pekarskih radnika u Sarajevu. Novim ugovorom radnici su izvojevali 8-satno radno vrijeme, nedjeljni odmor, otkazni rok, a povišica plata za prvu kategoriju radnika regulisana je tako što će ubuduće ti radnici sedmično umjesto 400 primati 650 kruna, a druga kategorija umjesto 350, 600 kruna. Oko 100 radnika i namještenika pilanskog preduzeća »Finci i Šabetaj« u Sokocu (Žljebovi) 14. aprila 1920. godine stupilo je u štrajk zahtijevajući povećanje plata. Dvojica radnika su uhapšena. Povodom ovog štrajka intervenisao je predsjednik Kotarskog ureda u Rogatici. Malo neobičan za Bosnu i Hercegovinu bio je štrajk lađarskih radnika u Bosanskoj Rači. Štrajk je počeo 16. aprila, a lađarski radnici su tražili 8-satno radno vrijeme i povećanje plata. Radnici rudokopa Lješljani kod Bosanskog Novog 17. aprila su počeli štrajk, a 19. 4. 1920. ga završili. Radnici su zahtijevali povećanje plata i kada je udovoljeno njihovim zahtjevima, štrajk je prestao.⁷²⁾

Kao što je poznato, 16. aprila 1920. godine u cijeloj Jugoslaviji stao je cjelokupni željeznički saobraćaj. Toga dana je počeo generalni štrajk željezničara. Kako je došlo do ovog štrajka i šta su zahtijevali željezničari, prva su pitanja koja se nameću svakome ko želi da sazna nešto više o ovoj krupnoj akciji radničke klase Jugoslavije, a pogotovo ako još želi da i sam nešto napiše i kaže o njoj. O štrajku željezničara je pisano i ranije u raznim prigodnim i drugim prilikama, ali, ipak, mislimo da neće biti na odmet ponovo iznijeti bar one osnovne činjenice vezane za štrajk. Savez saobraćajnih i transportnih radnika i službenika Jugoslavije zaključio je 29. 10. 1919. godine sa Ministarstvom saobraćaja »Sporazum«, kojim su bila regulisana pitanja nadnica, radnog vremena, prekovremenog rada itd. željezničkog osoblja. Svega nekoliko mjeseci nakon toga Ministarstvo saobraćaja je stavilo van snage »Protokol Sporazuma« i donijelo novi »Privremeni Pravilnik«, kojim želi regulisati odnose koji su bili predmet »Sporazuma«. Prema jedin-stvenim ocjenama željezničara, »Privremeni Pravilnik« im uskraćuje mnoga

⁷²⁾ O ovim akcijama vidjeti: ABiH, ZV. prez. brojevi: 2228, 3245, 3288, 2864, 3967, 3384, 3402 i 3248/1920; *Glas Stobode*, Sarajevo, brojevi: 80 i 84/1920. i Arhiv Bosanske krajine Banja Luka, Okružna oblast Banja Luka, brojevi: 361 i 370 prez.

prava koja su im »Sporazumom« bila zagarantovana i zato oni zahtijevaju da se on ne prihvati jer: »... nema ni približno onoliko zakonske snage kao sporazum...«, a ne poštuje ni osnovni princip osmočasovnog radnog vremena zbog čega ga željezničari uopšte i ne mogu prihvatiti.⁷³⁾

Povodom poništavanja »Protokola Sporazuma« i donošenje »Privremenog Pravilnika« širom zemlje su održavane protestne javne skupštine željezničara na kojima su usvajane rezolucije protiv ove mjere Ministarstva saobraćaja i zahtijevano da se »Sporazum« ostavi na snazi, odnosno da se »Privremeni Pravilnik«, kao jednostrano donesen akt, koji ide na štetu radnika i krnji njihova dotadašnja prava, ne prihvati. Ovakve skupštine su držane u svim, pa i najmanjim mjestima gdje je bilo željezničara.⁷⁴⁾

Spomenućemo neke od tih skupština. Radništvo centralne radionice, ložionice i sekcije za vuču u Željezničkoj radionici u Sarajevu održalo je 27. 3. 1920. zajednički sastanak na kome je zaključilo da ne prizna »Privremeni Pravilnik«, tražilo da do daljeg ostane na snazi »Protokol Sporazuma« i ovlašćuje Savez saobraćajnih i transportnih radnika i službenika Jugoslavije da nastavi pregovore u ekonomskom pravcu sa Ministarstvom saobraćaja. Čak je toga dana došlo do kratke obustave rada u ovim odjeljenjima, dok su radnički povjerenici pregovarali sa upravom radionice. Skupština je odredila 30. mart 1920. godine kao krajnji rok do kada zahtijeva odgovor na svoje zahtjeve.⁷⁵⁾

Radnici svih kategorija zaposleni na željeznici iz Sarajeva i okolnih mjesta okupili su se u velikom broju (preko 3.000) 11. aprila 1920. godine u Sarajevu i u Društvenom domu održali skupštinu na kojoj su tretirana pitanja nadnica i skupoće. Skupština je usvojila rezoluciju u kojoj se protestuje protiv »zabacivanja« »Protokola Sporazuma« od strane Ministarstva saobraćaja i zahtijeva: »1 da se povuče »Privremeni pravilnik« koji je, sa svoje antisocijalnosti, žig sramote na tijelu ove države pred kulturnom javnosti; 2. da se do izrade nove pragmatike (zakona o uređenju državnih željeznica) ostavi na snazi »Protokol sporazuma« sa objašnjenjima koja će mu se dati u sporazumu sa delegatima Saveza Saobraćajnih i Transportnih Radnika; 3. da se povise plate osoblju za onoliko za koliko je porasla skupoća od dana kada je potpisan »Protokol sporazuma« do danas. O tome koliko ta povišica treba da bude odnosno koliko je porasla skupoća, treba da se stvori zaključak na zajedničkoj anketi između delegata Ministarstva saobraćaja i delegata Saveza Saobraćajnih i Transportnih Radnika.«⁷⁶⁾

⁷³⁾ ABiH, ZV. prez. br. 3123/1920.

⁷⁴⁾ U Arhivu Bosne i Hercegovine u Sarajevu čuvaju se mnogi dokumenti sa podacima o ovim skupštinama. Evo nekoliko signatura tih dokumenata: ABiH, ZV. prez. br. 3123, 3128, 3132, 3193, 3232/1920 i dr.

⁷⁵⁾ ABiH, ZV. prez. br. 3193/1920. Pod ovim brojem nalazi se i dokumenat u kojem Sresko načelstvo u Zenici upućuje Straži sigurnosti u Zenici i žandarmerijskoj postaji u Nemili uputstva u kojima se kaže: »Pošto nije isključeno da bi ovih dana mogao izbiti štrajk u području državnih željeznica Bosne i Hercegovine radi nesuglasica u pogledu radničkih pripadnosti nalaže Vam se da odmah i bezodvlačno svratite svu svoju pozornost gibanju među željezničkim osobljem te me o svemu zapaženom bez i najmanjeg zatezanja obavijestite. Sve potrebite mjere glede sačuvanja reda i mira te sigurnosti željezničkih uredaja, sprava itd., imadu se poprimiti kako bi se zapriječilo oštećivanje i ometanje saobraćaja. Sigurnost onih radnika koji su voljni, da u slučaju izbijanja štrajka, i dalje rade imade se bezuvjetno osigurati i svaki onaj, koji bi ovakve radnike ili službenike ometao u vršenju dužnosti bilo činom bilo prijetnjom, kao i svaki onaj, koji bi oštećivao prometna sredstva ili željezničke uredaje imade se bez razlike čina i položaja uhapsiti.

Za najtečnije provedenje ovog naređenja odgovaraju mi komandiri osobno i lično.

⁷⁶⁾ Isto, br. 3123/1920. i *Glas Stobode*, Sarajevo, br. 78/1920.

Iako brojna i dobro organizovana organizacija željezničara uz sva nastojanja nije uspjela skupštinama i protestnim zborovima otkloniti stupanje na snagu »Privremenog Pravilnika«, pa se zato odlučila na krajnju raspoloživu mjeru — generalni štrajk svih svojih članova. U borbu je ušlo oko 60.000 željezničara. Radnici stupaju u štrajk zato što im »Privremeni Pravilnik« »1. produžava radno vrijeme; 2. ukida plaćanje prekovremenog rada, 3. ukida tolike dosadašnje beneficije i 4. smanjuje plate ispod dosadašnje visine«. Zahtjevi željezničara koje je Savez saobraćajnih i transportnih radnika i službenika podnio Ministarstvu saobraćaja su: »1. Da se ukine »Privremeni Pravilnik« zbog svojih štetnih osobina; 2. da se ostavi na snazi »Protokol Sporazuma« sklopljen sa istim Savezom i Ministarstvom saobraćaja u oktobru 1919. godine. . . ; 3. da se povećaju plate željezničara u srazmjeri sa povećanom skupoćom i 4. da sve ovo, što važi za državne željeznice, važi u isto vrijeme i za južne željeznice.«⁷⁷⁾ Vlada je ove zahtjeve željezničara odbacila, a nije udovoljila ni memorandumu Saveza saobraćajnih radnika koji je predan sa ultimativnim rokom koji je istekao u 1 sat noću 16. aprila 1920. godine (između 15. i 16. aprila) kada su željezničari iz cijele Jugoslavije obustavili rad.

Obustava rada na željeznici bila je potpuna u svim dijelovima zemlje. Od jedan sat noću nije krenuo nikuda nijedan voz. Sve radionice i ložionice su mirovale. Solidarnost štrajkača je bila vrlo dobra. U štrajku su bili svi željezničari, bez obzira kojoj ko organizaciji pripada, jer su svi jednako pogođeni »Pravilnikom« protiv koga se bore. Disciplina radnika u pokretu je također bila na zavidnom nivou. Tako je bilo, bar što se tiče samog početka akcije. Kasnije je bilo nekih nesuglasica sa »nacionalnim željezničarima«, koji su svoje članstvo pozvali na rad, ali je malo radnika i iz tog saveza prihvatilo poziv svoje sindakalne centrale tako da se akcija, manje-više, ipak vodila zajednički.

Činjenica da je u ovoj krupnoj radničkoj akciji istovremeno blizu 60.000 radnika stalo iza određenih zahtjeva u tako važnoj privrednoj grani ipak nije zbunila i uplašila režim. On se, izgleda, već odranije pripremao za obračun sa nabujalim klasnim radničkim pokretom, pa je i za ovu priliku imao po svoj prilici već pripremljeno rješenje. Jer, kako smo rekli, štrajk je počeo 16. aprila 1920. godine rano ujutru, a već 18. aprila, duž svih željezničkih pruga u zemlji, aфиširana je Naredba o mobilizaciji željezničara u kojoj se kaže:

»Prema naređenju Gospodina Ministra Vojnog i Mornarice F. Gj. Br. 117.048 od 17. aprila 1920. godine a u duhu Kraljevskog ukaza od 30. marta 1920. godine F. Gj. O. Br. 113.610 pozivaju se na dvomesečnu vežbu u vojsku svi željeznički službenici od navršene 21. do navršene 45. godine bez obzira na državljanstvo svoje s tim, da se na službu imaju javiti svojim službenim željezničkim jedinicama najdalje do 19. aprila 1920. godine u 12 časova radi vršenja željezničke službe, od kog vremena svaki ko se ne bude javio na službu podleži suđenju po vojnim zakonima.«⁷⁸⁾ Odmah poslije ove Naredbe, izdata je i jedna druga, još oštrija i detaljnija. Policijska direkcija za Bosnu i

⁷⁷⁾ Glas Slobode, Sarajevo, br. 81/1920. Pod »južnim željeznicama« podrazumijeva se Direkcija Južnih željeznica u Ljubljani.

⁷⁸⁾ ABiH, ZV. Prez. br. 3243/1920.

Hercegovinu svim kotarskim uredima i kotarskim ispostavama u BiH naređuje da u što više primjeraka na svim područjima objave ovaj proglas. »Od Zemaljske vlade dobio sam naređenje od 20. aprila 1920., br. 3331/prez., slijedećeg sadržaja: Prema naređenju gospodina Ministra Vojnog i Mornarice F. O. Br. 117.215 od 19. aprila t. g., a u duhu Kraljevog ukaza od 18. aprila o. g. naređeno je, da se odmah pozovu na dvomesečnu vežbu u vojsci obveznici sva tri poziva narodne vojske i posljednje odbrane, koji su u građanstvu železničari. Prema tome ovoj vojnoj obavezi podležu svi železničari od navršene 18. do navršene 55. godine, bez obzira na državljanstvo svoje, s tim, da se i ostali obveznici železničari koji nisu pozvani na vežbu proglasom od 18. o. mj. na službu imaju javiti svojim službenim železničkim jedinicama najdalje do 22. aprila 1920. u 12 časova radi vršenja železničke službe, od kog vremena svaki ko se ne bude javio na službu podleži suđenju po vojnim zakonima.

Ovim se pozivaju svi železnički službenici kojih se ovo tiče, da se u gornjem rečenom roku jave svojim pretpostavljenim, u protivnom sledovaće primena vojnih zakona za nedolazak na vojnu službu«. Uz ovo naređenje dostavljaju se i uputstva kako da se izvrši mobilizacija.

Ovom mjerom vlasti, željezničari, koji su inače čvrsto odlučili da se istrajno bore za svoje životno važne interese, došli su u gotovo bezizlazan položaj. Ne povinovati se »Naredbi« značilo je doći u sukob sa vojnim i sudskim vlastima, a nastaviti posao, značilo je odreći se borbe za bolje ekonomske i radne uslove, odnosno prihvatiti »Privremeni Pravilnik«. I jedno i drugo je bilo na njihovu štetu. Koliko su, inače, radnici bili odlučni na borbu za svoja prava i kako su se sve borili, pokazuje i ovaj primjer: da bi spriječili štrajkolomce, koji su se tu i tamo pojavljivali, na pruzi između Dervente i Bosanskog Broda, željeznički su radnici 16. aprila 1920. godine nešto poslije 23 sata pucali na mašinovođu voza koji je dolazio iz pravca Sarajeva prema Bosanskom Brodu i tom prilikom ga ranili.⁷⁹⁾

Izgledi na uspjeh ove akcije u prvim trenucima, nakon njenog pokretanja, bili su vrlo veliki. Na to je upućivalo gotovo stoprocentno učešće željezničkih radnika u akciji, solidarnost i borbena raspoloženje učesnika, paralizovanje kompletnog željezničkog saobraćaja itd., ali što se desilo? Naredba o mobilizaciji je željezničare i njihove sindikalne funkcionere iznenadila i zbunila. Mnogi željezničari su kao jedino rješenje te mjere vlasti našli u bježanju u šume i sakrivanju od organa vlasti. Iz raznih mjesta u državi vlastima su stizali izvještaji o tome da su se željezničari razbježali i posakrivali. Tako iz Travnika javljaju: »Svi mašinisti ložione u Docu razbjegli i posakrivali se i ne mogu se pronaći. Molim za upute«⁸⁰⁾. Iz Jajca opet javljaju da su sve mašiniste i namještenike uspjeli »skloniti« na posao izuzev četvorice »koji su pobjegli a da ih nakon svestrane potjere nisam pronašao«⁸¹⁾. U Banjaluci je prema izvještaju Okružne oblasti Zemaljskoj vladi bila ovakva situacija: »Željeznički promet održaje se za sada od Banja Luke do Dobrljina pomoću željezničara nacionalista i nešto neopredeljenih. Na proglas na dvomesečnu vežbu od 21. do 54. godine nije se do 19. aprila u Banjoj Luci skoro nitko javio. Uhapšeno je i vojnom sudu predano do sad trinaest željezničara

⁷⁹⁾ Isto, br. 3386/1920.

⁸⁰⁾ Isto, prez. br. 3366/1920.

⁸¹⁾ Isto, br. 3449/1920.

radi neodziva dužnosti. Mir nije narušen«.⁸²⁾ Slična je situacija i u Derventi, odakle Kotarski ured javlja: »... da je policijska vlast sve učinila i čini što je određeno i što je moguće da se željezničko osoblje koje štrajkuje privede poslu. Svi namještenici koji se god mogoše stignuti predani su stražarno komandantu mjesta (a za) ostalima se traga pomoću svih sigurnosnih organa u kotaru kao i za svima koji su nakon predaje komandi mesta pobjegli«⁸³⁾. Tako su željezničari mislili da produže svoju akciju, možda da natjeraju vlast na ispunjavanje njihovih zahtjeva, ali se to nije desilo. Vlasti su vrlo odlučno sprovodile Naredbu o mobilizaciji. Željezničari su hvatani u poljima, šumama i dr. i odvođeni na radna mjesta. U tom poslu su angažovani gotovo podjednako policija, žandarmerija i vojska. O učešću vojske govori ovaj primjer:

»Komandant Mesta u Mostaru izvestio me sa Pov. br. 1200 da mu je jedna deputacija radnika predala rezoluciju, u kojoj se žale protiv strogih mera, koje se primenjuju kod doterivanja obveznika željezničara, koji se u velikom broju nisu odazvali.

Naredio sam Komandantu Mesta, da doterivanje ovih spada u prvom redu u dužnost policije i žandarmerije i da se vojska upotrebi po prav. službe deo I tač. 391—401«⁸⁴⁾.

Generalni štrajk željezničara je mobilizacijom i mjerama koje su je pratile razbijen. Izvršni odbori sindikalnog i partijskog vijeća pokušali su da generalnim štrajkom svih radnika u Jugoslaviji koji su zakazali za 21. i 22. april 1920. godine pomognu štrajku željezničara, a vladi Stojana Protića stave do znanja da neće trpjeti nasilja koja ona provodi ne samo nad željezničarima nego i nad cjelokupnim naprednim radničkim pokretom u zemlji.⁸⁵⁾ Željezničarima, međutim, ništa nije pomoglo niti se ova prijetnja sindikalnog i partijskog vođstva vidnije dojmila vlade. Ona je svoju namjeru striktno provela, a po ugušenju štrajka, još mnoge učesnike u njemu i pojedinačno kaznila bilo otpuštanjem sa posla, zatvorskim kaznama ili otpuštanjem i progonom mnogih učesnika u ovoj akciji koji nisu bili državljani Jugoslavije.

Obavještavajući članstvo o završetku štrajka, Sekretarijat Saveza saobraćajnih i transportnih radnika i službenika Jugoslavije u Sarajevu iznosi: »Posle četrnaestodnevnoga generalnog štrajka kojim su železničari protestovali protiv gaženja svojih starih prava, juče posle podne (28. IV) G. Ministar Korošec je dao garantije da će da povede pregovore o postavljenim zahtevima i priznao je njihovu opravdanost«. Nakon toga »... Glavni štrajkački odbor u Beogradu je zaključio da na svim prugama u Jugoslaviji na 28. aprila u 19 sati ima da otpočne rad kao i pre što je tekao.

Svojom generalnom obustavom rada željezničari su dovoljno poduprli svoje zahteve i Ministarstvo saobraćaja će o njima imati da vodi računa. Tok pregovora koji su već otpočeli, to će pokazati.

Postavljeni zahtevi su ovi, i oni će da budu baza za pregovore:

⁸²⁾ Isto, br. 3402/1920.

⁸³⁾ Isto, br. 3415/1920.

⁸⁴⁾ Isto, prez. br. 4079/1920.

⁸⁵⁾ *Radničke novine*, Beograd, br. 94/1920.

1. materijalne poboljšice;
2. ne pozivanje na odgovornost zbog štrajka;
3. ukidanje militarizovanja željeznica.

U stvari militarizovanja (pozivanja na dvomesečnu vojnu vežbu) G. Korošec će odmah poduzeti korake kod G. Ministra Vojnog da se Ukaz koji je objavio poziv na vežbu, ukine, a slične izjave, da će taj Ukaz odmah biti opozvan dao je našim delegatima i sam G. Ministar Vojni prethodno.^{85a)} Letak sa ovim sadržajem dijeljen je 1. maja 1920. među željezničarskim radnicima u raznim mjestima Bosne i Hercegovine. Očita je namjera »štrajkačkog odbora u Sarajevu«, koji je potpisao ovaj letak, a vjerovatno i sindikalnog rukovodstva koje stoji iza svega ovoga, da se pred radnicima, članovima sindikata, što bolje odbrane od optužbi za neuspjeh štrajka, odnosno da što je moguće više ublaže težak utisak koji je izazvalo ugušivanje štrajka. Pregovori za poboljšanje materijalnog položaja željezničara i o drugim zahtjevima koje su oni postavili u štrajku zaista su povedeni, ali su na njima učestvovali obadviije organizacije željezničara, što je otežavalo brže sporazumijevanje i umanjilo izgled radnika na povoljniji ishod pregovora.

Iako štrajk željezničara nije uspio, njegova masovnost i opšti utisak koji je ostavio ne samo na radnike, nego i na građanstvo uopšte i organe vlasti je veliki i dugo je pamćen i pominjan. Efekat koji je ova akcija učinila na vladajuće krugove je vrlo impresivan, a recidivi straha od generalnog štrajka kod određenih organa vlasti dugo su se osjećali.

Sve do štrajka rudara potkraj 1920. godine u Bosni i Hercegovini nije vođena nijedna krupnija radnička akcija, ali ipak nekoliko štrajkova iz ovog intervala moramo pomenuti.

Radnici Firme »Bosna« u Begov Hanu (drvena industrija) stupili su 11. maja 1920. godine u štrajk. Štrajkom nije obuhvaćeno sve radništvo Firme, nego samo nekvalifikovani radnici. Radnički zahtjevi su vrlo skromni. Oni traže da se u konzumu, pored kukuruznog izdaje i pšenično brašno i da im se poveća kvantum graha određen kao nedeljno sljedovanje. Pošto se radnicima u štrajku nije pridružio ostali dio zaposlenog radništva u fabrici, a uprava fabrike je djelimično prihvatila njihove zahtjeve, oni su nakon dva dana štrajka nastavili posao.⁸⁶⁾

Šezdeset radnika Firme A. Sonns i dr. u Kruščici (reón žandarmerijske stanice Vitez, koji rade na sječi šume, 12. maja 1920. godine obustavili su posao i stupili u štrajk. Zahtjevi radnika vezani su za povećanje plata. Nakon dva dana trajanja štrajka, radnici su izborili povećanje nadnica za 30% i nastavili rad.⁸⁷⁾

Iz Bosanskog Novog je 25. maja javljeno da su radnici rudnika »Una« u Lješljanima (Dobrljin) toga dana u 9 sati ujutru obustavili posao i stupili u štrajk. Mada su plaćeni po kolektivnom rudarskom ugovoru za 1920. godinu, radnici nisu zadovoljni visinom plata i traže povećanje. Nakon četiri

^{85a)} ABiH, ZV. prez. br. 4010/1920.

⁸⁶⁾ Isto, br. 5031/1920.

⁸⁷⁾ Isto, br. 5794/1920.

dana štrajka, 29. maja 1920. godine, većina radnika je došla na posao. Izgleda da je postignut sporazum u spornim pitanjima, pa je tako ova akcija okončana.⁸⁸⁾

Štrajk rudara u Maslovarama, vođen od 17. do 25. juna 1920. godine, imao je pomalo neobičan tok. Prvo su rudari 17. juna stupili u štrajk tražeći od Uprave rudnika da prizna kolektivni ugovor, koji je Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu potpisala sa rudarskim radnicima i da niko od radnika ne bude kažnjen zbog učesća u štrajku. Već drugog dana štrajka kotarski predstojnik iz Kotor-Varoša javlja da je uhapsio predsjednika radničke organizacije kao organizatora štrajka i zato što je, navodno, pištoljem nagonio radnike da štrajkuju. Štrajkači su tako svojim zahtjevima dodali dva nova: puštanje na slobodu uhapšenog im druga (Franjo Mrak) i otpuštanje sa posla dvojice radnika (štrajkolomci). Tada se u ovu akciju umiješao i predsjednik Okružne oblasti iz Banjaluke koji Zemaljskoj vladi predlaže i »... za svoj predlog molim brzojavno odobrenje da vođe radnika uhapsim, zatim da izbacim iz radničkih kuća one radnike koji hoće i nadalje štrajkovati. Konačno, molim pojačanje žandarmerije za tri patrole«. Završavajući svoj izvještaj, ovaj visoki funkcioner vlasti kaže: »Radnici koje budem izbacio iz kuće dobiće odmah od uprave zasluženu platu, a nakon toga ću ih protjerati iz područja kotara. Štrajk nije uobičajenim načinom najavljen, zato ga ja ne priznajem kao takvim nego običnim narušavanjem javnog mira i reda«. Ipak, radništvo se nije dalo zbuniti ni hapšenjem predsjednika sindikalne podružnice ni drugim prijetnjama. Na pregovornima, vođenim između uprave preduzeća i radničkih povjerenika, postignut je sporazum kojim uprava priznaje kolektivni ugovor, zatim obećava da nikog zbog štrajka neće kažnjavati ni otpuštati sa posla, a riječena su i neka druga sitnija sporna pitanja.⁸⁹⁾

U toku mjeseca jula 1920. godine vođen je štrajk oko 700 rudara rudnika uglja u Zenici (počeo 13. jula). Rudari su tom prilikom izjavili da neće ići u rudničku jamu sve dok u depoima ima dovoljno iskopanog uglja i dok im Rudarska uprava ne usvoji zahtjeve koje su joj predali posredstvom »rudarskog satništva«. Predstavkom su rudari tražili poboljšanje radnih i materijalnih uslova. Da bi izvršila pritisak na radnike da što prije nastave posao, Rudarska uprava je obustavila izdavanje namirnica u radničkom konzumu.⁹⁰⁾

U ovom mjesecu vođeni su i štrajkovi radnika preduzeća »Una« kod Bosanske Dubice i Lješljanima — srez Bosanski Novi. Obustava u obadva ova mjesta nastupila je 24. jula 1920. godine. Štrajk u Lješljanima je prestao već drugog dana, a izbio je zato što su radnici zahtijevali otpuštanje ili premještanje jednog inženjera čije postupke i odnos prema radnicima nisu mogli više podnositi. Ovi radnici su također zahtijevali vraćanje na posao jednog nadstrojara koga je uprava preduzeća bila otpustila. Nešto duže je trajao štrajk u Kozari. Ovdje su radnici zahtijevali povećanje plata za 40%, a u štrajku je stupilo 900 radnika. U ovom štrajku je intervenisao sreski na-

⁸⁸⁾ Isto, brojevi 4853 i 5247/1920.

⁸⁹⁾ Citirana mjesta i ostali podaci o štrajku ABiH, ZV. prez. br. 6061/1920.

⁹⁰⁾ ABiH, ZV. prez. br. 6642/1920. Inače u dokumentima nisam našao podatke o tome kada i kako je završen ovaj štrajk.

čelnik iz Bosanske Dubice kome je u tom smislu dao instrukcije okružni načelnik iz Banjaluke. Njegovim zauzimanjem ovaj štrajk je na obostrano zadovoljstvo završen bez incidenata i narušavanja reda i mira.⁹¹⁾

Svi podvornici i drugo pomoćno osoblje Zemaljske banke u Sarajevu i njenih filijala po cijeloj Bosni i Hercegovini 1. avgusta 1920. godine stupili su u štrajk. Njihovi zahtjevi isključivo su vezani za materijalni položaj i radno vrijeme. Nakon 8 dana trajanja štrajka, povedeni su pregovori na kojima je u osnovnim pitanjima postignut sporazum. Po ugovoru, niko neće biti otpušten s posla zbog učešća u štrajku. Plate se po pojedinim kategorijama povećavaju ovako: radnicima koji su imali do 600 kruna mjesečno plata se povećava za 60%, onima do 700 k. za 40%, do 800 k. za 30%, do 1.000 k i više za 20%. Radno vrijeme svim radnicima je 8 sati dnevno, a svaki prekovremeni rad plaća se posebno. Tako je ova akcija, i pored svih pokušaja vlasnika banaka da je ometu, omalovaže i sl., urodila punim uspjehom, jer su svi radnički zahtjevi na kraju usvojeni.⁹²⁾

Kao i u julu, i u avgustu su istog dana (14. 8. 1920) radnici dva različita preduzeća stupili u štrajk. Riječ je o radnicima pilane »Una« u Bosanskoj Dubici i rudarima rudnika »Una« u Lješljanima (Dobrljin) kod Bosanskog Novog. Pilanski radnici iz B. Dubice traže povećanje plata za 80%, ali su nakon 4 dana štrajka pristali da nastave posao, dok ne stigne odgovor na njihove zahtjeve od uprave preduzeća. Sreski načelnik u Bosanskoj Dubici ovako izvještava o ovoj akciji: »Danas (14. 8. 1920) u 1 sat i 30 minuta po podne nastupilo je radništvo bez ikakvih obavijesti štrajk i napustilo posao. Tim nečuvanim postupkom izgubili smo svako pouzdanje u naše radništvo te molimo zaštitu izaslanjem ojačanog odjela žandarmerije ili vojništva najhitnijim putem jer prijeti pogibelj nepreglednih događaja.«⁹³⁾ Rudari iz Lješljana također štrajkuju zbog malih plata. Oni za kvalifikovane radnike traže povećanje od 50%, a za nekvalifikovane od 30%. Sreski načelnik iz Bosanskog Novog, koji je došao na lice mjesta, smatra da su radnički zahtjevi umjereni i da im treba udovoljiti. On također misli da je Uprava preduzeća u Zagrebu kriva za česte štrajkove u ovom preduzeću, jer su radničke plate zaista mizerne. U ovom štrajku, u stvari, se nalaze samo radnici na strojevima, a ne i rudari, ali ako štrajk strojara potraje duže, onda i rudnik mora obustaviti svu proizvodnju i svi radnici prekinuti posao. Štrajk je završen na taj način što su preduzeće preuzeli novi finansijeri koji su postavili novu upravu. Ova uprava je radnicima odmah obećala bolje radne uslove i prihvatila kolektivni ugovor koji važi za sve rudnike u Bosni i Hercegovini. Rad u rudniku je ponovo otpočeo 20 avgusta.⁹⁴⁾

Pored ovih pobrojanih štrajkova, u toku ljeta su štrajkovali i mostarski krojački radnici. Njihov štrajk je trajao preko dva mjeseca i nisu ga mogli skršiti ni upornost poslodavaca, ni pokušaj policije da plijenjenjem alata onemogući rad radnicima u kućama, a ni pokušaj pozivanja učesnika štrajka na dvomjesečnu vojnu vježbu. Na primjeru ovog štrajka može se

⁹¹⁾ Isto, brojevi 7054 i 7172/1920.

⁹²⁾ *Glas Slobode*, Sarajevo, brojevi: 167 i 169/1920.

⁹³⁾ Arhiv Bosanske krajine Banja Luka, Okružna oblast Banja Luka br. 1066/1920, prez; ABIH, ZV. prez, br. 8159/1920.

⁹⁴⁾ Isto, Okružna oblast Banja Luka br. 1068/1920, prez. i ABIH ZV. prez. br. 8159/1920.

vidjeti kako organi vlasti (policija, vojska) idu na ruku vlasnicima pojedinih firmi, bez obzira na to kako se oni odnose prema svojim radnicima, kako ih plaćaju i koliko ih gone da rade.⁹⁵⁾

Isto kao i krojači u Mostaru, štrajkovali su i kočijaši u Sarajevu tražeći, prije svega, da se poštuje kolektivni ugovor koji su nakon dugotrajne borbe potpisali, a koji jedan broj poslodavaca ne poštuje. Naročito se krše odredbe o 8-satnom radnom vremenu, zbog čega se i bore ovi radnici.⁹⁶⁾

U krupne akcije bosanskohercegovačkog radništva 1920. godine svakako spada i štrajk radnika Električne i karbitne fabrike u Jajcu. Radnici ove fabrike podnijeli su upravi pismene zahtjeve za povišicu plata i regulisanje radnih odnosa 9. avgusta 1920. godine. Nakon nekoliko neuspjelih pokušaja da se pregovorima riješe sporna pitanja, 2. septembra je Uprava fabrike dostavila radničkim povjerenicima odgovor na zahtjeve koje su joj radnici postavili. U odgovoru uprave gotovo linearno se odbijaju svi radnički zahtjevi počev od prava i uloge radničkih povjerenika u preduzeću, te povišice plata do radničke kuhinje u preduzeću za koju su radnici tražili da sami njome rukovode. Uprava preduzeća jedino nije dovela u pitanje 8-satno radno vrijeme i Prvi maj koji priznaje za radnički praznik. U obrazloženju odgovora uprava iznosi podatke kojima želi uvjeriti radnike da cijene životnim namirnicama nisu toliko poskupjele, kao što iznose radnici, zatim da je privreda u priličnoj krizi, da ne vlada konjunktura na tržištu, da je zarada preduzeća mala itd. Svi razlozi za odbijanje radničkih zahtjeva nisu mnogo ubjedljivi niti se u krajnjoj liniji mnogi od njih tiču radnika kojima je osnovno da obezbijede bar minimum egzistencije sebi i svojoj porodici.

Nakon ovakvog odgovora preduzeća, radnici su 4. septembra stupili u štrajk. Poslije desetak dana, 700 radnika, koliko ih je stupilo u štrajk, dobilo je ponudu od Uprave fabrike da se vrate na posao uz povećanje plata od 10%. Radnici su jednoglasno odbili ovu ponudu i nastavili sa štrajkom. Policija i žandarmerija, koja je angažovana za čuvanje fabrike, također su umiješane u ovu akciju, jer su vršile pojedinačna hapšenja radnika i ispitali ih da li se dobrovoljno nalaze u štrajku ili ih je meko na to natjerao. Uprava fabrike je sa svoje strane pozvala sve »mjesečne« namještenike (radnici koji imaju mjesečnu platu a nisu plaćeni po dnevnicama) da se vrate na posao ili će ih ona, u protivnom, otpustiti. Ni ovaj način zastrašivanja nije pomogao, jer se pozivu niko nije odazvao. U međuvremenu, dok štrajk traje, nagomilali su se stogovi sirovina koje niko nije htio da istovara, čak ni uz dnevnicu od 100 kruna, koliko je uprava nudila okolnim seljacima koji su iz solidarnosti sa radnicima odbili ovako primamljivu ponudu. Zbog ove ponude, izbio je jedan incident sa žandarmima koji su također zahtijevali dnevnice od po 100 k. za čuvanje fabrike. Čak su i oni bili obustavili svoj posao. Radnici u svom osnovnom zahtjevu traže od Uprave fabrike povećanje nadnica za 100%. Njihove nadnice prije štrajka uglavnom su se kretale od 18 do 40 kruna. Sa tolikim nadnicama oni nisu u stanju kupiti ni dovoljno kukuruznog brašna za prehranu članova svoje porodice i sebe. Samo poredjenja radi, navešćemo da je grosistička cijena jednog litra crnog vina u Sa-

⁹⁵⁾ Vidjeti članak u *Glasi Slobode*, Sarajevo, br. 177/1920.

⁹⁶⁾ Isto, br. 193/1920.

rajevu iznosila tada 16 kruna. Ako bi dobili svih 100% traženih na nadnice onda bi većina radnika u ovoj fabrici imala nadnicu od 36 do 60 kruna koja opet ne bi bila jednaka nadnicama radnika u sličnim preduzećima. Zbog toga su ovi radnici uporni u svojoj borbi i jedinstveni u svojim zahtjevima.

Konačno, nakon 32 dana štrajkovanja, 4. oktobra 1920. godine, došlo je do sporazuma između Uprave fabrike i radnika i 6. oktobra radnici su se vratili na posao. Do pregovora je došlo zahvaljujući posredovanju Ministarstva pravde i socijalne politike i Radničke komore. Pregovori su trajali puna četiri dana, a vodili su ih ispred fabrike generalni direktor Rosenbaum, ispred Ministarstva pravde inspektor Svetolik Urošević, ispred Ministarstva za socijalnu politiku inspektor rada A. Suda, ispred Radničke komore Franjo Raušer i radnički povjerenici ispred radnika. Nakon neuspjelog pokušaja fabrike da radnicima da povišicu od 20%, prethodno otpustivši neke radnike, a neke »mjesečare« prebacivši na nadnicu, postignut je sporazum kojim radnici dobijaju 30% povišicu na dotadanja primanja ne računajući tu doplatke na članove porodice, ogrev i premije. Isto tako, preduzeće se obavezalo da nikog neće kažnjavati niti otpustiti zbog učešća u štrajku⁷⁷⁾.

Iako nisu postigli ono što su tražili, mora se naglasiti da je rezultat štrajka častan za radnike i treba istaknuti da su ga postigli nakon žilavog otpora uprave fabrike i jedinstvenosti organizovanih radnika. Da je štrajkačima bila pružena neka pomoć, naročito materijalna, uvjereni smo da bi postigli još veći uspjeh.

Dva-tri manje značajna štrajka šumsko-industrijskih radnika samo ćemo spomenuti. Radnici pilane i željezničke pruge Bosanskog d. d. za proizvodnju drveta i parna pilana u Banjoj Luci stupili su 22. 9. 1920. u štrajk tražeći povišicu plata za 100% i druge povlastice ekonomske, socijalne i zdravstvene naravi. Firma je otpustila radnike komuniste, a rad održava pomoću radnika »Zvonaša«.

Slično ovom, i radnici šumsko-industrijskog preduzeća u Dobrljinu tražili su u avgustu 1920. g. poboljšanje plata, pa kako im uprava firme nije odgovorila na zahtjeve, oni su 24. 9. 1920. god. stupili u štrajk. Svoj zahtjev za povećanje plata potkrijepili su i navodima da je rudarima rudokopa »Una« u Dobrljinu plata povećana za 50%, a i onako je bila veća od njihove. Zato šumsko-industrijski radnici traže povećanje plata za zanatlije za 100%, za obične radnike 80% i za radnike mlađe od 16 godina 60%. Isto tako, oni traže da cijene životnim namirnicama u konzumu ostanu iste kao što su bile prije štrajka. Štrajk u Dobrljinu završen je tek 14. oktobra 1920, nakon 28 dana trajanja.

Krajem septembra i početkom oktobra 1920. godine (28. 9. do 10. 10. 1920) vođen je i štrajk šumskih radnika u Tešliću. U toku štrajka došlo je do oštrog sukoba između radnika komunista i »Zvonaša«. Red je održavala policija i žandarmerija. Okružni načelnik iz Banjaluke, povodom ovog štrajka, ponovo je od Zemaljske vlade tražio odobrenje za progon svih radnika stranaca koji su po njegovom mišljenju organizatori svih radničkih akcija⁷⁸⁾.

⁷⁷⁾ O ovom štrajku vidjeti: *Glas Slobode*, Sarajevo, brojevi: 195, 203, 212 i 218/1920. i ABiH, ZV. prez. brojevi: 8748 i 10.000/1920.

⁷⁸⁾ O ovim štrajkovima vidjeti: ABiH, ZV. prez. brojevi: 9332, 10177, 10226 i 10346/1920. i *Glas Slobode*, Sarajevo, brojevi: 208 i 215/1920.

Po karakteru i sadržaju od akcija o kojima smo do sada govorili razlikuju se dvije izvedene u Banjaluci i Sarajevu. U Banjaluci naime, 30. septembra 1920. godine svim fabričkim sirenama u 10 sati prije podne pozvano je radništvo da obustavi posao i dođe na zbornu mjesto pred Radnički dom. Zvucima sirena najavljena je dvosatna protestna obustava rada svih radnika ovog grada protiv namjere vlasti da donese zakon o »radu i redu«. Uprkos kiši i lošem vremenu, u ovom generalnom štrajku je učestvovalo preko 1.600 radnika kojima su o namjerama vlasti da donese Uredbu o radu i redu, pred Radničkim domom, govorili Dušan Balaban i Jakov Lastrić. Na zboru su oštro kritikovane sve namjere Vlade, koje su nazvane protivzakonitim, a radništvo i cijeli proletarijat Banjaluke je pozvan da bude spreman svim sredstvima braniti svoja prava, a naročito pravo na štrajk. Na kraju, na zboru je naglašeno: »Krvlju proleterskom plaćeno je pravo štrajka još 1906. godine a žrtvoaćemo i poslednju kap krvi za odbranu tog prava. (Povici: hoćemo, hoćemo!). Ako se zaista buržoazija drzne da nam ga oduzme, upregnućemo sve sile da očuvamo pravo i slobodu radnom narodu! (Živilo pravo štrajka!)"*) Na zboru je usvojena rezolucija protiv ove Uredbe i upućena vlastima.

Ovu akciju ističemo kao značajnu zbog toga što je izvedena u vrijeme kada se režim već naveliko spremao da raznim zakonima i uredbama spriječi ili bar uspori jačanje i revolucionisanje radničkog pokreta, odnosno kada je već počeo da oštrim kaznama (hapšenja, otpuštanja sa posla, progon u rodno mjesto itd.) sprovodi u djelo svoje zamisli o suzbijanju svakog naprednog pokreta u zemlji. Ova akcija je, s druge strane potvrdila da se radništvo ne slaže sa politikom vlasti i ujedno predstavlja nagovještaj da bi ono moglo biti spremno za borbu u odbranu svojih skromnih prava.

Sarajevsko radništvo je također protestovalo protiv ove namjere vlasti. Ono, doduše, nije organizovalo štrajk, ali je 29. septembra naveče (u 19 sati i 30 minuta) u bašti Radničkog doma organizovalo veliku protestnu skupštinu. Skupštinu je otvorio Đuro Đaković i tom prilikom rekao: »Pozdravljajući vas, ja otvaram današnju protestnu skupštinu na kojoj treba da dade-mo izraze našem protestu protivu projektirane Uredbe o redu i radu. Mi smo prisiljeni da često na ovaj način protestujemo. Sa Uredbom o redu i radu nama se hoće da sputaju i ruke i noge i da nam se oduzme mogućnost štrajka, mogućnost života. Mi se sa tom reakcionarnom Uredbom ne možemo nikako pomiriti. Jugoslovenski radni narod neće ni po koju cenu dozvoliti da se na takav brutalni i cinični način gaze njegova najosnovnija prava i slobode. Mi se moramo boriti protivu buržoaske reakcije sa svim sredstvima koja nam stoje na raspolaganju«. Na ovom zboru su se dalje mogle čuti i ovakve konstatacije: »Ja vjerujem (Panto Krekić, A. H.) da su buržoaziji dozlogrdile naše borbe, naši štrajkovi, ali i nama je dozlogrdilo neprestano skakanje cijena i velika skupoća. Radnik stupa u štrajk zato da se može najesti, obući i platiti kiriju. Jugoslovenska buržoazija i gospoda ministri mnogo bolje bi učinili kad bi toj skupoći stali na put nego što donose uredbu o zabrani radničkih štrajkova«.

Na zboru su izrečene mnoge osude politike režima, kritike njegovih postupaka, analize cijena i njihovog porasta, kritike proračuna profita vlasni-

*) *Glas Slobode*, Sarajevo, br. 216/1920.

ka preduzeća. Istaknuto je tom prilikom da, na primjer, u rudarskoj industriji vlasnici od svakog radnika dnevno dobiju od 3 do 14 puta više profita nego što mu daju u obliku nadnice itd. Na kraju zбора usvojena je protestna rezolucija u kojoj se, između ostalog, kaže: »Povodom projektovane Uredbe centralne vlade u Jugoslaviji kojom se ide za tim da se nasiljem državne sile zabrane radnički štrajkovi, zbor konstatuje: da je prastaro štrajkačko pravo radnika nemoguće oduzeti, a da se i kod samog takvog pokušaja ne sukobe teško dva sveta, čiji su interesi nepomirljivo suprotni.

U odbrani svojih životnih ekonomskih interesa radnici moraju činiti upotrebu od štrajka. Žrtvujući pri tome svoje gladne nadnice, gladajući kod njegove upotrebe sa svojim porodicama; radnici pribegavaju štrajku utoliko više i češće u koliko je skupoća životnih namirnica jača, u koliko je procenat kapitalista, zbog proizvoljnog određivanja prodajnih cena proizvoda, veći, u toliko su kulturne i socijalne prilike radništva teže.¹⁰⁰⁾ Inače, ovakve akcije i zborovi organizovani su i u mnogim drugim gradovima i mjestima širom Jugoslavije.

Tarifni pokret radnika Tvornice hemijskih proizvoda »Danica« u Bosanskom Brodu je tipičan primjer takvih akcija, dvadesetih godina ovoga vijeka, i u osnovi pokazuje za šta se sve radnici u Bosni i Hercegovini moraju boriti. U memorandumu koji su radnici ove fabrike predali upravi preduzeća 28. septembra 1920. godine ima deset tačaka u kojima se traži: 1. priznavanje radničkih povjerenika prema naredbi Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu br. 3440/SP od 17. aprila 1919. godine; 2. povišica nadnica svim kvalifikovanim radnicima za 25%; 3. povišenje nadnica svim nekvalifikovanim radnicima za 50%; 4. kontrola radnika nad životnim namirnicama; 5. cijene životnih namirnica u konzumu da se ne smiju povisiti od dana predaje memorandumu; 6. da se ni jedan radnik iz preduzeća ne smije otpustiti bez znanja radničkih povjerenika; 7. stanovi za radnike da se izgrade u najskorije vrijeme i to sa kupatilima; 8. kontrola u kantini od strane radničkih povjerenika; 9. svim »mjesečarima« da se povećaju plate prema usmenoj pogodbi i 10. odredbe Memorandumu da važe od dana njegove predaje upravi preduzeća.¹⁰¹⁾ Radnici ovakve i slične zahtjeve redovno podnose, ali je rijedak primjer da im svi budu prihvaćeni. Tako je bilo i u ovom slučaju.

U Gornjim Podgracima kod Bosanske Gradiške od 4. oktobra do 18. oktobra 1920. godine i poslije vođen je štrajk pilanskih radnika i željezničkog osoblja Prvog jugoslovenskog dioničkog društva. Osnovni radnički zahtjevi su povećanje plata. Na prvim pregovorima između direktora društva i radničkih povjerenika predstavnici radnika su odbili ponudu direktora za povećanje plata za 10%. Nakon ovog neuspjeha, direktor Brukner se proglasom obraća direktno radnicima kako bi zaobišao i omalovažio njihovu organizaciju, odnosno kako bi pocijepao radnike i prošao sa što manje ustupaka. U njegovom proglasu se kaže da su radnički povjerenici prekoračili djelokrug svog rada odvrćući radnike od posla čime su po njegovom mišljenju učinili »kaznjivi čin«, pa on zato neće s njima ni da pregovara, nego se obraća direktno radnicima i poziva ih da 18. oktobra svi dođu na posao. Inače, on je

¹⁰⁰⁾ Isto, br. 211/1920.

¹⁰¹⁾ Arhiv Bosanske krajine Banja Luka, Okružno načelstvo Banja Luka br. 8313/1920.

»spreman« sa svakim pojedinačno pregovarati oko plate i drugih radnih uslova. Od onoga što su zahtijevali radnički povjerenici, jedino priznaje 8-satno radno vrijeme i plaćanje prekovremenog rada, a saglasan je i sa zahtjevom da se radnicima da jedna prostorija za »radnički dom«, kao i da cijene u radničkom konzumu ostanu na nivou na kojem su bile prije izbijanja štrajka. Svoj proglas završava direktno vrlo oštrom prijetnjom da će, ako se radnici ne odazovu pozivu, pilanu zatvoriti i sve radnike i namještenike otpustiti.

Nakon ovog proglašenja, došlo je do pregovora između Direkcije preduzeća i predstavnika radnika (nisu to bili izabrani radnički povjerenici nego ad hoc određena grupa za ove pregovore) i sporazuma u sljedećim pitanjima: 1. Uprava preduzeća priznaje osmosatno radno vrijeme; 2. Organizaciju i njene povjerenike ne priznaje, ali nema ništa protiv da radnici budu organizovani s tim da je pristupanje u organizaciju dobrovoljno; 3. Ne priznaje zahtjev radnika da oni, odnosno njihova organizacija, ima bilo kakvog uticaja na zapošljavanje i otpuštanje radnika i to pravo pridržava isključivo uprava preduzeća; 4. Dobrovoljno »smo« (uprava A. H.) povišili nadnice pojedinim kategorijama radnika. Priložena je cijela tabela nadnica u kojoj su iskazana sva zanimanja i kvalifikacije radnika. Uglavnom, nadnice kvalifikovanih i visokokvalifikovanih radnika kreću se od 32 do 40 kruna, nekvalifikovani radnici imaju od 28 do 32 krune, a djeca i mlađi radnici od 16 do 24 krune. Radnici koji rade u akordu imaju povišicu od 25%, dok je zahtjev za povećanje plata namještenicima za 25% odbijen s motivacijom da su oni nedavno takvu povišicu dobili. Ostale odredbe ovog ugovora ponavljaju ono što je u proglasu direktno već rečeno — da će »živežne« namirnice zadržati staru cijenu, da niko zbog toga što je organizovan neće biti otpušten itd.

Zanimljivo je da su ovakav ugovor potpisali i radnički povjerenici koji uopšte nisu pregovarali nego su oni »putpuno saglasni sa gore navedenim pogodbama«. U toku ovog štrajka intervenisala je i žandarmerija, koja je četiri člana štrajkačke službe uhapsila, a bilo je tu i otpuštanja sa posla nekih radnika i progona u zavičajno mjesto itd.¹⁰²⁾

I letimičan pogled na tok ove akcije dovoljan je da nas uvjeri da je radnička sindikalna organizacija u ovom preduzeću u rukama neiskusnih i kolebljivih radnika, da su takvi i radnički povjerenici koji stavljaju svoje potpise i na takav sporazum u kojem se izričito kaže da se njihova organizacija i institucija povjerenika ne priznaje. Jedino opravdanje za ovakvo držanje moglo bi se potražiti u veoma teškom položaju radnika i veoma niskim nadnicama, pa pošto se na planu poboljšanja nadnica ipak nešto postiglo (u prosjeku povećanje se kreće od 25 do 30%) — nisu možda htjeli zaoštriti situaciju da se i to malo ne dovede u pitanje. Isto tako iz ove akcije upečatljivo izbija osiono držanje direktora preduzeća, a takav je često bio slučaj i sa direktorima i pogotovo vlasnicima preduzeća u drugim prilikama. Ovakvi primjeri naročito su česti u malim mjestima.

Štrajk građevinskih radnika (zidara, tesara, građevinskih poslovođa i nadničara) u Sarajevu u kojem je učestvovalo oko 170 radnika zanimljiv je iz dva razloga: prvo, zato što je trajao puna 73 dana (počeo 11. oktobra, a

¹⁰²⁾ ABiH ZV. prez. br. 11354/1920. Pod ovim brojem se nalazi čitav niz dokumenata koji govore o ovom štrajku. O njemu vidjeti i *Glas Slobode*, Sarajevo, brojevi: 219, 222 i 233/1920.

završio 22. decembra 1920. godine), i drugo, po načinu borbe dviju organizacija sa različitim interesima — organizacije radnika i organizacije poslodavaca. Štrajk je počeo zbog toga što udruženje građevinskih poslodavaca nije htjelo da pregovara o zahtjevima radnika koji su im predani u pismenoj formi. Radnici su tražili 50% povišicu plata na što su im poslodavci prvobitno odgovorili da bi bili voljni pregovarati o povećanju plata radnicima ako su oni spremni da sačuvaju od gubitaka one poslodavce koji su uzeli poslove u akord. Ovakav prijedlog organizacija radnika je odbila na što su, zatim, poslodavci odbili mogućnost daljih pregovaranja i cijeli spor predali njihovom Centralnom odboru zanatlija. Iz odgovara poslodavaca i još više iz njihovog držanja prilikom posljednje isplate radnika vidi se da su radnici prije isključeni sa posla nego što su stupili u štrajk. Već nakon nekoliko dana štrajka jedan broj radnika zaposlio se na privatnim radovima, što je bio povod udruženju poslodavaca da interveniše kod građevinskog odsjeka gradskog poglavarstva da bi to onemogućili navodeći da je riječ o bespravnom radu onih koji za to nemaju koncesiju. Gradsko poglavarstvo je intervenisalo u korist poslodavaca, ali bez nekog većeg efekta. U toku trajanja štrajka jedan broj građevinskih radnika je napustio Sarajevo tražeći posla u drugim mjestima, a njihova sindikalna organizacija se pobrinula da posredstvom radničkih i drugih listova upozori građevinske radnike iz drugih gradova da ne dolaze u Sarajevo da traže posla, jer je u Sarajevu štrajk građevinara. Ova mjera je imala uspjeha, jer poslodavci, osim nekoliko štrajkbrehera, nisu mogli naći kvalifikovanu radnu snagu da zamijeni radnike u štrajku. Prema kolektivnom ugovoru koji je važio do izbijanja ovog štrajka, plate građevinskih radnika u Sarajevu iznosile su od 100 do 132 krune dnevno. Udruženje poslodavaca je i tu pokušalo da špekuliše iznoseći u nekim sarajevskim listovima netačne podatke o visini radničkih nadnica kako bi od javnog mnjenja iznudilo pritisak na radnike i kako bi ih prikazalo u što gorem svjetlu. Nakon pet nedelja trajanja štrajka, ponovo je došlo do pregovora između zainteresovanih strana. Pitanje plata više nije bilo sporno, ali su nastojanja Udruženja poslodavaca da produži radno vrijeme i to unese u ugovor kao njegovu sastavnu odredbu postala novi kamen spoticanja. Radnici i njihova organizacija, što je sasvim normalno, ne pristaju ni na kakvo produženje radnog vremena, pa su oko toga pitanja ponovo prekinuti pregovori. Konačno, nakon 73 dana trajanja, 22. decembra 1920. godine završen je ovaj štrajk zahvaljujući, između ostalog, i posredovanju Povjereništva za socijalnu politiku. Radnici su uspjeli ne samo da izbere materijalno poboljšanje svog položaja nego i da sačuvaju i dugogodišnje tekovine radničke borbe. Oni su, prije svega, uspjeli da ostanu na snazi 8-satno radno vrijeme na koje su uporno atakovali poslodavci¹⁰³).

Štrajkačkih i tarifnih akcija je bilo još u 1920. godini. O svima je, prosto, nemoguće govoriti i zbog njihovog broja, a i zbog toga što sve te akcije, ipak, nisu imale podjednak značaj niti su vođene tako da bi ih trebalo pominjati. Prije nego što pređemo na iznošenje podataka o generalnom štrajku rudara, pomenućemo još ove akcije:

U raznim krajevima banjalučke oblasti u toku mjeseca oktobra vođena su četiri štrajka pilanskih radnika. U svima njima gotovo isključivo

¹⁰³) *Glas Slobode*, Sarajevo, brojevi: 220, 224, 230, 236, 247 i 279/1920.

radnici su tražili povećanje plata. Svi drugi zahtjevi su stavljeni u drugi plan, jer je skupoća i niske nadnice natjerala radnike da se bore svim silama za osnovnu egzistenciju.

Brijački radnici u Sarajevu predali su polovinom oktobra zahtjeve za povećanje plata svojim poslodavcima. Oni traže povećanje plata za 35%, a na prvim pregovorima predstavnici poslodavaca su im ponudili samo 15% povišice. Ovaj prijedlog su radnici odbili i potom stupili u štrajk (21. 10. 1920). To je nakon sedam godina prvi ponovni štrajk radnika ove struke (prije toga brijački radnici u Sarajevu štrajkovali su još 1913. godine). Štrajk je trajao gotovo mjesec dana i završen je 18. novembra 1920. godine na taj način što je potpisan sporazum po kojem su radnici prve kategorije dobili povećanje plata za 20%, a radnici druge i treće kategorije za 25%. Druga pitanja nisu ni bila tako sporna. Mrlju na ovaj uspjeh brijačkih radnika ostavila je činjenica da poslije štrajka svi radnici nisu ponovo primljeni na posao.

U toku novembra su štrajkovali i privatni namještenici koji su zahtijevali povećanje plata za 50%. Njihova akcija se raširila na više ureda i nadležstava, a urodila je i plodom.

Savez saobraćajnih i transportnih radnika u Sarajevu u novembru 1920. godine je također poveo tarifnu akciju. Cjelokupno željezničko osoblje posredstvom svog Saveza traži da im se u skladu sa »Privremenim Pravilnikom« povise plate za onoliko za koliko je porasla skupoća od posljednjih promjena u Pravilniku. Isto tako, Savez traži da se svakom željezničaru da po 500, a članovima porodice po 300 kruna za takozvanu obnovu, da se daju uniforme radnicima koji ih još nisu dobili, da se stvore uslovi za 8-satno radno vrijeme i da se u službu ponovo prime svi ranije otpušteni željezničari itd.¹⁰⁴⁾

Nakon dugotrajnih pregovora, 21. jula 1920. godine zaključen je »Novi radni ugovor rudarskih radnika Bosne i Hercegovine« između Zemaljske vlade u Sarajevu, i Saveza rudarskih radnika. Ministarstvo šuma i ruda odobrilo je 6. avgusta 1920. godine ovaj Sporazum koji je trebalo da se primjenjuje od 1. avgusta 1920. godine. Među zaključnim odredbama ovog ugovora, naročito su za ovu priliku, interesantne ove dvije:

1. »Ovaj sporazum stupa 1. avgusta 1920. godine na snagu te se od obih ugovarajućih stranaka imade lojalno podržavati. Njime se ukidaju sve prijašnje odredbe, ugovori i naredbe, koje stoje u protuslovlju s njegovim ustanovama.

2. Svaka tri mjeseca, računajući od dana kada ovaj sporazum stupi na snagu, imaju se obje ugovarajuće stranke — bilo na inicijativu Saveza rudarskih radnika, bilo na inicijativu rudarskog odsjeka Zemaljske vlade sastati u svrhu eventualne revizije ovog sporazuma, naročito ako bi nastupilo osjetljivo skakanje ili padanje cijena životnim namirnicama.«¹⁰⁵⁾

Tri mjeseca su prošla, cijene životnim namirnicama su znatno skočile, a Rudarski odsjek nije pozvao predstavnike Saveza rudarskih radnika

¹⁰⁴⁾ O ovim akcijama vidjeti *Glus Slobode*, Sarajevo, brojevi: 225, 224, 230, 236 i 253/1920.

¹⁰⁵⁾ *Glus Slobode*, Sarajevo, br. 274/1920.

radi pregovora o reviziji Sporazuma. Pošto to nije učinio Rudarski odsjek, učinio je to Savez, jer ga na to Sporazum ovlašćuje. Savez rudarskih radnika je tražio da se nadnice rudarskih radnika povećaju »za onoliko procenta za koliko su skočile« cijene životnih namirnica za posljednja tri mjeseca. Rudarski odsjek je ovaj zahtjev odbio i ponudio povećanje nadnica za manje od pola nego što je traženo. Samim ovim aktom, Rudarski odsjek je automatski pogazio Sporazum koji je samo prije tri mjeseca potpisao. Rudari nisu prihvatili takav prijedlog i tražili su da se poštuje Sporazum. Obratili su se u to ime Ministarstvu šuma i ruda u Beogradu zahtijevajući od njega da natjera Rudarski odsjek Zemaljske vlade u Sarajevu da poštuje potpisani Sporazum i prihvati opravdane zahtjeve radnika. Ministarstvo je sebe proglasilo nenadležnim u ovom sporu i odbilo da daje naređenja Rudarskom odsjeku. Tako su, u stvari, i Rudarski odsjek u Sarajevu i Ministarstvo šuma i ruda u Beogradu natjerali rudarske radnike u Bosni i Hercegovini da stupe u štrajk i tako pokušaju zaštititi svoja prava i interese. Da ne bi preneglio sa odlukom o štrajku, Savez rudarskih radnika Jugoslavije je još jednom 20. decembra 1920. godine podnio dokumentovane zahtjeve Rudarskom odsjeku Zemaljske vlade u Sarajevu nadajući se da do sporazuma ipak može doći. U ovom zahtjevu rudari traže da se temeljne nadnice i skuparinski doplatk povisi svim rudarskim radnicima, i to: za 30% pregradnicima, kopačima, pomoćnim kopačima, vozačima i sličnim kategorijama na solanama i u željezari u Varešu; za 40% majstorima i kalfama i za 45% svim ostalim radnicima. Obiteljski dodatak da se sa 2 povisi na 4 krune i da sve povišice teku od 1. novembra 1920. godine. Obrazlažući ovakve zahtjeve, radnici su istakli da je skupoća od 1. avgusta 1920, od kada važi Sporazum, do 1. novembra 1920. g. porasla za čitavih 60%, a da je od 1. novembra, pa do podnošenja ovih zahtjeva porasla za idućih 20 procenata. Rok za ispunjenje ovih zahtjeva radnici su odredili 24 časa od njihovog podnošenja.¹⁰⁶⁾ Prema odredbama Sporazuma i cijenama životnih namirnica iskazanim u tabeli koju su radnici također dostavili u prilogu svojih zahtjeva, izlazilo je da su zahtjevi radnika umjereni i opravdani pa čak u znatnoj mjeri niži od mogućnosti koje im je Sporazum dopuštao.

U predviđenom roku radnici nisu dobili traženi odgovor od Rudarskog odsjeka Zemaljske vlade, pa su 21. decembra u 2 sata poslije podne stupili u već ranije najavljeni štrajk. Zemaljska vlada je, nekoliko sati kasnije od vremena koje je u radničkim uslovima određeno kao krajnji rok za davanje odgovora, ipak odgovorila na radničke zahtjeve. U odgovoru se odbijaju svi radnički zahtjevi na način kako su formulisani i postavljeni u obliku kako su ih radnici predali i nude se znatno manje povišice plata i druge povlastice od onih što ih radnici traže. Tako se umjesto povećanja plata od 30, 40 i 45%, kako su radnici tražili, nudi svega 10, 15 i 20% povišice i to obrazlaže procentima poskupljenja životnih namirnica na tržištu i rentabilnošću poslovanja rudarskih preduzeća. Najveće povećanje od 20% vlasti nude majstorima i kalfama, a prihvataju zahtjev za povećanje obiteljskog doplatka sa 2 na 4 krune. Cijene životnim namirnicama su, prema tvrdnjama Vlade od 1. avgusta do 1. novembra 1920. godine, porasle za samo 15 do 20 procenata i zato ona i nudi takvo povećanje plata. Do ovakvog po-

¹⁰⁶⁾ Isto, br. 276/1920.

kazatelja kretanja tržišnih cijena životnih namirnica organi vlasti su došli na osnovu službenog izvještaja tržišnog povjerenika za grad Sarajevo. Radnici nisu zadovoljni ponuđenim povišicama niti prihvataju obrazloženje Zemaljske vlade vezano za povećanje cijena životnim namirnicama i za rentabilnost poslovanja rudnika. Oni su stupili u štrajk tri sata prije primanja ovog odgovora Rudarskog odsjeka i sada ne prihvataju kompromisno rješenje i nastavljaju sa štrajkom.¹⁰⁷⁾

Treći dan od izbivanja štrajka, predstavnici rudarskih radnika su otišli do Zemaljske vlade u Sarajevu i tamo predstavnicima Rudarskog odsjeka i Odsjeka za socijalnu politiku izjavili da ovaj štrajk, prije svega, nema karakter političke akcije, kako ga žele predstaviti organi vlasti, nego da je on čisto ekonomska akcija koja će se završiti onog momenta kada bude udovoljeno osnovnim radničkim zahtjevima. Da bi potvrdili spremnost radnika za nastavljanje posla, radnički delegati su podnijeli i jedan novi prijedlog kojim se zagovara formiranje paritetne komisije od predstavnika vlasti i radnika koja bi imala zadatak da tačno ispita da li su cijene životnih namirnica poskupjele i ako jesu, u kakvom su procentu povećane. Kad komisija saopšti rezultate svog ispitivanja (čime bi bili otklonjeni dvostruki procenti — vlasti i radnika o poskupljenju), neka se onda plate radnika povećaju »za onoliko procenata za koliko« je komisija ustanovila poskupljenje životnih namirnica, odnosno neka se smanje »za onoliko za koliko« su niže cijene životnim namirnicama, ako se tako ustanovi. Povjerenik za socijalnu politiku odmah je prihvatio ovaj objektivni prijedlog kao razuman izlaz iz situacije nastale izbijanjem štrajka, ali je predsjednik Zemaljske vlade dr M. Srškić okvalifikovao ove pregovore kao privatne razgovore koji nikog ne obavezuju niti su mjerodavni. On je ponovo štrajk proglasio političkom akcijom koju Vlada treba da uguši silom, kako joj to i zakoni nalažu. Prema predsjedniku Vlade, jedini drugi izlaz, osim ugušivanja štrajka silom, jeste bezuslovno vraćanje radnika na posao, pa tek onda da se povedu pregovori.¹⁰⁸⁾

Odbijanjem prihvatljivog prijedloga radnika za formiranje paritetne komisije koja bi ispitala visinu poskupljenja cijena životnih namirnica i postavljanjem sasvim ponižavajućih protiv prijedloga, Vlada je jasno stavila do znanja radnicima da želi pokornost i da će se silom sa njima razračunati.

Inače, obustava rada u svim rudnicima Bosne i Hercegovine je potpuna. Radnici su jedinstveni u svojim zahtjevima, a nema ni jednog štrajk-brehera. Vlasti u pojedinim mjestima pokušavaju oslabiti štrajk praveći razne smetnje radnicima i njihovim organizacijama. Tako zabranjuju okupljanje radnika, zatvaraju radničke domove itd., ali sve to nema željeni efekat — štrajk se odvija predviđenim tokom.

Kako pregovori nisu uspjeli, štrajk je nastavljen. Radnici nisu mogli prihvatiti bezuslovno vraćanje na posao, što im je predlagao predsjednik Vlade u Sarajevu, čime su »još više izazvali« vlasti da se ustreme na njih. Vrlo brzo, nakon neuspjelih pregovora, otpočelo je provođenje veoma oštrih mjera protiv oko 7.000 rudarskih radnika u Bosni i Hercegovini u štrajku.

¹⁰⁷⁾ Isto, br. 278/1920.

¹⁰⁸⁾ Isto, br. 279/1920.

Kao prvu mjeru, vlasti su iz državnih stanova poizbacivali na ulicu sve štrajkače i njihove porodice, bez obzira na to što je zimsko doba (kraj decembra), a seljacima i građanima zaprijetili su da ih ne smiju primiti u svoje stanove. Ne zadržavajući se na ovome, vlasti progone sve »strance« računajući tu i Slovence, Hrvate i Srbe u njihove krajeve, a i mnoge domaće bosanskohercegovačke radnike progone iz sreza u srez. Organi policije i žandarmerije pokušavaju po mjestima i selima natjerati štrajkače da se vrate na posao, a nagone i seljake koji nikakve veze nemaju sa rudnicima da se javljaju na posao u rudnike. Sve ove mjere vodile su neizbježnom sukobu organa vlasti i radnika do koga je na kraju i došlo¹⁰⁹⁾.

Kulminaciju svih mjera, uperenih protiv radnika štrajkača, svakako predstavlja militarizacija rudarskih radnika. Naime, Uredbom, potpisanom 24. decembra 1920. godine od strane Ministarskog savjeta, koja reguliše pitanja nereda, štrajka i pobune u rudnicima, rečeno je da se rudarski radnici pozivaju na vojnu vježbu tako da im je, praktično, štrajk zabranjen, čime su oni stavljeni u neravnopravan položaj prema ostalim radnicima u zemlji kojima pravo štrajka na ovaj način nije uskraćeno. Na izradi ove Uredbe radio je zamjenik ministra šuma i ruda Velizar Janković uz saglasnost ministra vojske i ministra unutrašnjih poslova. Ista ova vlada Miljenka Vesnića donijela je i Uredbu o postupku u slučaju štrajka na željeznicama.¹¹⁰⁾ Obje ove uredbe predviđaju zavođenje vojnog postupka u slučaju štrajka, odnosno njima se radnici u slučaju štrajka proglašavaju vojnim obveznicima na vježbi, i podvrgavaju se vojnim zakonima i disciplini, s tim da nastavljaju rad na radnim mjestima kao i prije i uz prinadležnosti koje su imali i ranije.

U nizu mjera, uperenih protiv štrajkača, spada i zabrana privatnih telefonskih i telegrafskih veza u međugradskom saobraćaju od 27. decembra 1920. godine. Ovom mjerom je naročito pogođen Savez rudarskih radnika, kome je na ovaj način onemogućeno da kontaktira sa radnicima i njihovim organizacijama u raznim mjestima gdje se vodi štrajk rudara. Želja vlasti bila je da prekidanjem veza izoluje štrajkače i jedan generalni štrajk pretvori u više lokalnih akcija s kojima će se pojedinačno lakše obračunati. Onemogućavanjem međusobnih veza, a istovremeno širenjem dezinformacija u građanskoj štampi o tome kako se u pojedinim mjestima radnici vraćaju na posao, kako je proizvodnja već otpočela itd., organi vlasti su računali da će lakše razbiti jedinstvo radnika i time lakše skršiti njihov otpor. Ne može se reći da ovi pokušaji vlasti nisu donosili nikakve rezultate, iako oni nisu bili onakvi kakve je vlast očekivala.

Sve ove mjere i odlučnost najviših organa vlasti da upotrijebe silu radi slamanja otpora radnika dovele su do oštrog sukoba između radnika, policije i žandarmerije u pojedinim mjestima. Naročito žestoki sukobi odigrali su se u Tuzli i okolini gdje je u takozvanoj husinskoj buni bilo i mrtvih. Žandarmerija i policija u mnogim rudarskim mjestima je po naređenjima, koja su stizala iz Sarajeva, postupala vrlo oštro sa štrajkačima. Jedne su hapsili i držali u zatvoru i po nekoliko dana bez pravog razloga, druge su otpuštali sa posla i progonili, treće su izbacivali iz državnih stanova itd., i

¹⁰⁹⁾ Isto, br. 280/1920.

¹¹⁰⁾ Isto, br. 281/1920. i *Službene novine*, br. 291/1920.

to podjednako u Brezi, Zenici, Kaknju, Kreki, Mostaru ili nekom drugom mjestu. Samo u Tuzli je pred sud izvedeno preko 300 rudarskih radnika zbog učešća u štrajku i sukoba na Husinu. Svim mjerama, koje smo pomenuli, vlasti su, ipak, uspjele da uguše štrajk, ali s mrljom koju za čitavo vrijeme postojanja Kraljevine Jugoslavije neće uspjeti sprati. U jednoj čisto ekonomskoj akciji radnika, zasnovanoj na ugovoru koji su vlasti potpisale sa predstavnicima Saveza rudarskih radnika, vlast se tako brutalno obračunala s jednim slojem ljudi, jednom klasom, da joj to radnička klasa nikad nije mogla oprostiti ni zaboraviti. Da bi »ugušila« jednu ekonomsku akciju, vlast je donijela Uredbu o militarizaciji rudnika, pohapsila je masu radnika, oružjem i barutom nagonila na rad, pa čak za ovu akciju bosanskohercegovačkih rudara, povezanu sa akcijom rudara Slovenije, vezivala i donošenje »Obznanе«, odnosno zabranila je rad političkoj partiji radničke klase i njenim sindikatima. Zbog tih mjera sa dugotrajnim posljedicama ovaj štrajk je i postao toliko poznat.¹¹¹⁾

Dugo vremena poslije ovih žestokih napada vlasti na političke i sindikalne organizacije radničke klase i samu radničku klasu, akcije radnika za poboljšanje položaja nisu imale ovakav karakter. Nije ih ni bilo u ovolikom broju i obimu, niti su u sebi nosile revolucionarnu borbenost i odlučnost, kao neke od akcija koje smo pomenuli u 1919. i 1920. godini. Na to je, pored navedenih mjera, imao uticaja i Zakon o zaštiti države, akt kojim su Komunistička partija Jugoslavije i revolucionarni sindikati pod njenim uticajem stavljeni van zakona. Nemajući mogućnost da se legalno bore za prava i položaj svoga članstva, ove organizacije su pokušavale da to čine ilegalno, ali to nije bilo isto što i legalna borba, pa su i rezultati morali biti skromniji. Brojna hapšenja istaknutih radničkih tribuna također su uticala na splašnjavanje intenziteta radničke borbe za ekonomska prava, kao što je i psihički faktor (strah od zatvora, progona i sl.), formiran na taj način, također imao veliki značaj.

Na kraju smatramo da bi ove dvije godine u praćenju borbe radnika za poboljšanje društvenog, političkog i ekonomskog položaja trebalo uzimati kao jednu cjelinu sa bitno različitim karakteristikama od perioda prije i poslije njega, kao što se zbog legalnog djelovanja Komunističke partije Jugoslavije i revolucionarnih sindikata uzimaju kao poseban period karakterističan po revolucionarnom kretanju širokih masa naroda i slobodnom djelovanju političkih, sindikalnih i drugih organizacija.

WORKERS' STRIKES IN BOSNIA AND HERZEGOVINA FROM 1919 to 1920

Summary

The time from the unification of the country to the end of 1920 represents a period, a stage of the latest history of the Yugoslav peoples. New power organs were established and stabilized in that period, uniform poli-

¹¹¹⁾ O sukobu na Husini, husinjskoj buni, pisalo je više autora u raznim prigodnim i drugim prilikama detaljno iznoseći i prateći tok događaja vezanih za izbacivanje radnika iz stanova i sklanjanje u Husino. Isto tako o Juri Keroševiću i drugim rudarima, izvedenim pred sud povodom tog događaja, pisano je dosta i dosta se zna, pa se mi ovom prilikom nismo zadržavali na tome.

tical and other organizations were formed for the whole country, and the revolutionizing of the progressive forces had its culmination. Uniform political organizations of the working class were also founded: The Communist Party of Yugoslavia and the United revolutionary Trade Unions. At the same time the period from April 1919 to the end of December 1920 is the time of legal activities of those organizations, and that is one of the reasons that this period is taken as a separate unit in the division of the history of Yugoslavia into periods.

The majority of the Yugoslav proletariat, animated by the unification of the country and influenced by the revolutionary movements in Europe and in the world, in the very first days of establishing of the United Trade Unions and of political party of the working class, joined the former or the latter, so that those organizations had permanent success both as regards the number of the members and even more as regards the economic state owing to the successful strikes and tariff actions.

This paper deals with the struggle of workers for their economic rights and improvement of their financial position. Those endeavours of the working class, manifested in the tariff and strike actions, resulted in a considerable growth of wages, introduction of eight hours' working day in most enterprises, in obtaining the right to elect their representatives and in many other privileges relative to the economic position of workers.

The consolidated government answered the numerous workers' actions by severe measures, persecuting and arresting the participant of some strikes. Being not able to stop a militant spirit of the workers by those measures, the government passed a series of severe acts and regulations by which they succeeded in it. Long after the violent attacks of the authorities against the political and trade union organizations of the working class and against the working class itself, the actions of the workers did not have such a character. They were organized neither in number or extent, nor had that revolutionary militant spirit and determination of the actions mentioned in 1919 and 1920. That was also influenced, besides the cited measures, by the Defence of the Realm Act, the act which put the Communist Party of Yugoslavia and Revolutionary Trade Unions under its influence out of law. Having not a possibility to fight legally for the rights and positions of their members those organizations tried to do it illegally, but that had not the same effect as the legal struggle, consequently the results had to be more modest.